

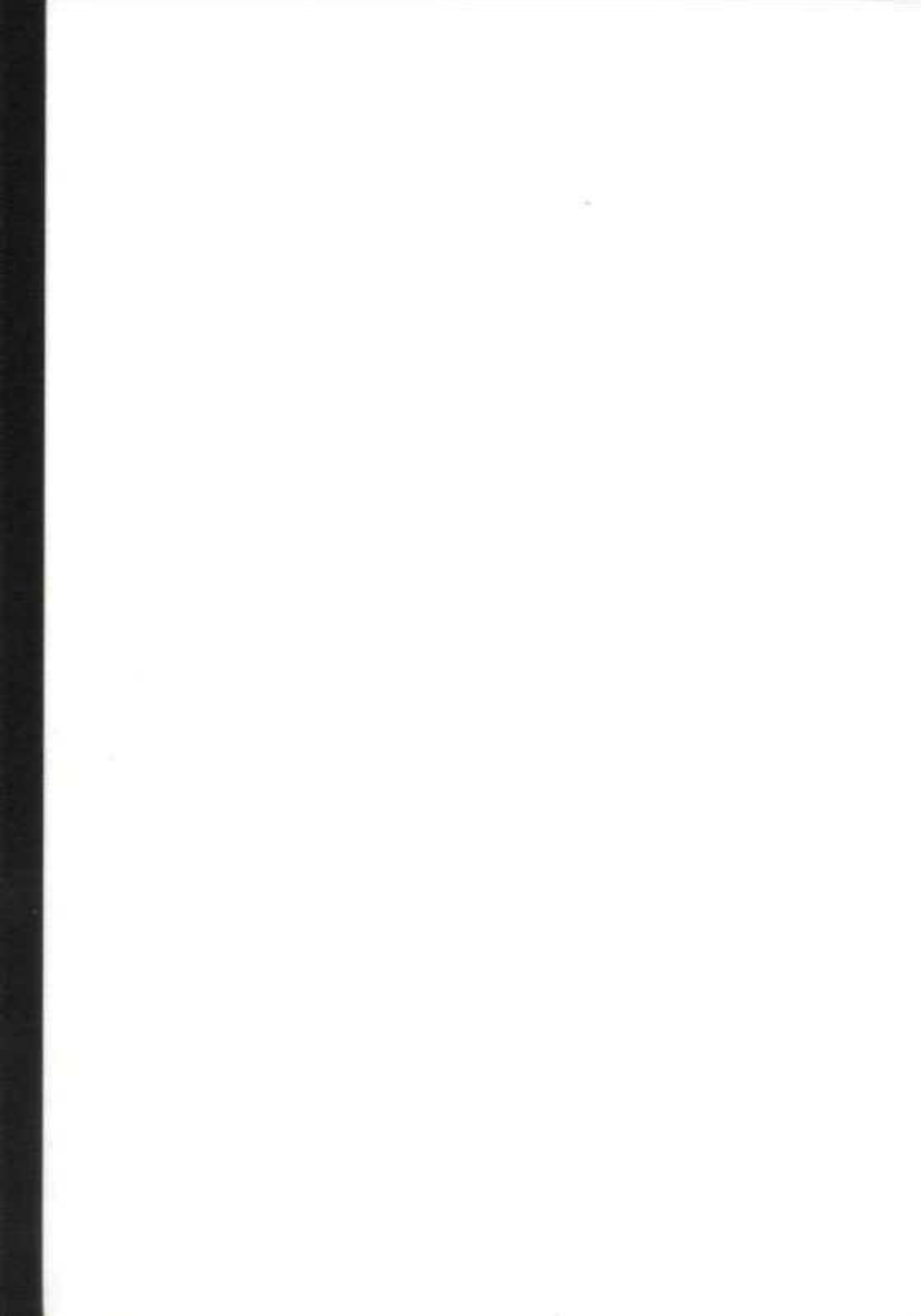
Verseghy Ferenc

BEVEZETÉS

a magyar nyelv törvényeibe,
amely Adelung rendszere, nemkülönben a keleti
nyelvek szelleme, valamint a tiszai és az erdélyi
nyelvjárás alapján készült

Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár

Szolnok, 1999.

FRANCISCI VERSEGI
AA. LL. & Philosophiæ, in Uniuersitate
Pestiensi graduati Doctoris

PRŌLUDIUM

IN
INSTITUTIONES
LINGUAE HUNGARICAE,

Ad Systema Adelungianum, genium
item linguarum orientalium, ac dialectum
tibiscanam & transylvaniam exactas.

P E S T I N I,
TYPIS, ET EXPENSIS TRATTNERIANIS.

1 7 9 3.

Verseghy Ferenc,

a szép mesterségeknek és a filozófiának

a Pesti Egyetem avatott doktora

BEVEZETÉS

a magyar nyelv törvényeibe,
amely Adelung rendszere, nemkülönben a keleti
nyelvek szelleme, valamint a tiszai és az erdélyi
nyelvjárás alapján készült

Pesten

Trattner betűivel és költségén.

1793.

Fordította
Hegyi Balázs

A latin eredetivel egybevetette
Vladár Zsuzsa

Lektorálta
Györi Gyula

Szakmailag ellenőrizte, szerkesztette,
és az utószót írta
Éder Zoltán

Bevezette és kiadásra előkészítette
Szurmay Ernő

Kiadja a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Versegly Könyvtár
Felelős kiadó: Bertalanné Kovács Piroska
Szerkesztés, szedés, tipográfia: Bánkuti Rita
Készült a Versegly Könyvtár könyvkötészetében 200 példányban,
A/5-ös méretben.
Szolnok, 1998. december hó
ISBN 963 7613 420

Bevezető

Verseggy Ferenc latin nyelven írt első jelentős, nyelv-tudományi munkájának, a **PROLUDIUM IN INSTITUTIONES LINGVAE HUNGARICAE** magyar fordításban Szolnokon történő megjelentetése szervesen illeszkedik abba a folyamatba, amelynek kiemelkedő állomásai voltak az **Analyticae linguae hungaricae** előbb füzetes, aztán kumulált formában való kiadása, később a **Dissertatio de versione hungarica Scripturae Sacrae** megjelentetése, majd az utóbbival kapcsolatos – főleg Verseggy által az esztergomi hercegprímáshoz intézett – levelek magyar fordítása.

Bár egy-egy fent említett könyv megjelenése között általában egy évtized telt el, a közbülső időszakban kéziratossá váló művek kiadásával folytatódott a szolnoki Verseggy-kultusz alkotó módon történő ápolása.

A fordítók és lektorok számára mindig kemény küzdelmet jelentett a latin nyelv burkából közérthetően, szakmai szempontból mégis kifogástalanul kifejtteni Verseggy gondolatait. Ez a megállapítás teljes mértékben vonatkozik a Pro-ludiummal összefüggő munkára is.

Csak elismeréssel emlékezhetek meg a nehéz feladatot szinte maradéktalanul megoldó *Hegyi Balázs* fordítói munkájáról. Nemcsak a hosszú, nem egyszer bonyolult szerkezetű körmondatok átültetése állította nehéz próba elé a fordítót, hanem a szakszavak, szakkifejezések korhű, de a ma embere számára ugyanazon fogalmat jelentő fordítása is.

Éppen ezért nagy segítséget jelentett a kiadás előkészítésekor *Vladár Zsuzsa* lelkiismeretes és figyelmes munkája, amellyel a fordítást az eredetivel összevetette. Neki köszönhető, hogy a fordításban ill. a latin szakszavak magyar megfelelőjének megválasztásában itt-ott mutatkozó bizonytalanságokra felhívta a figyelmet.

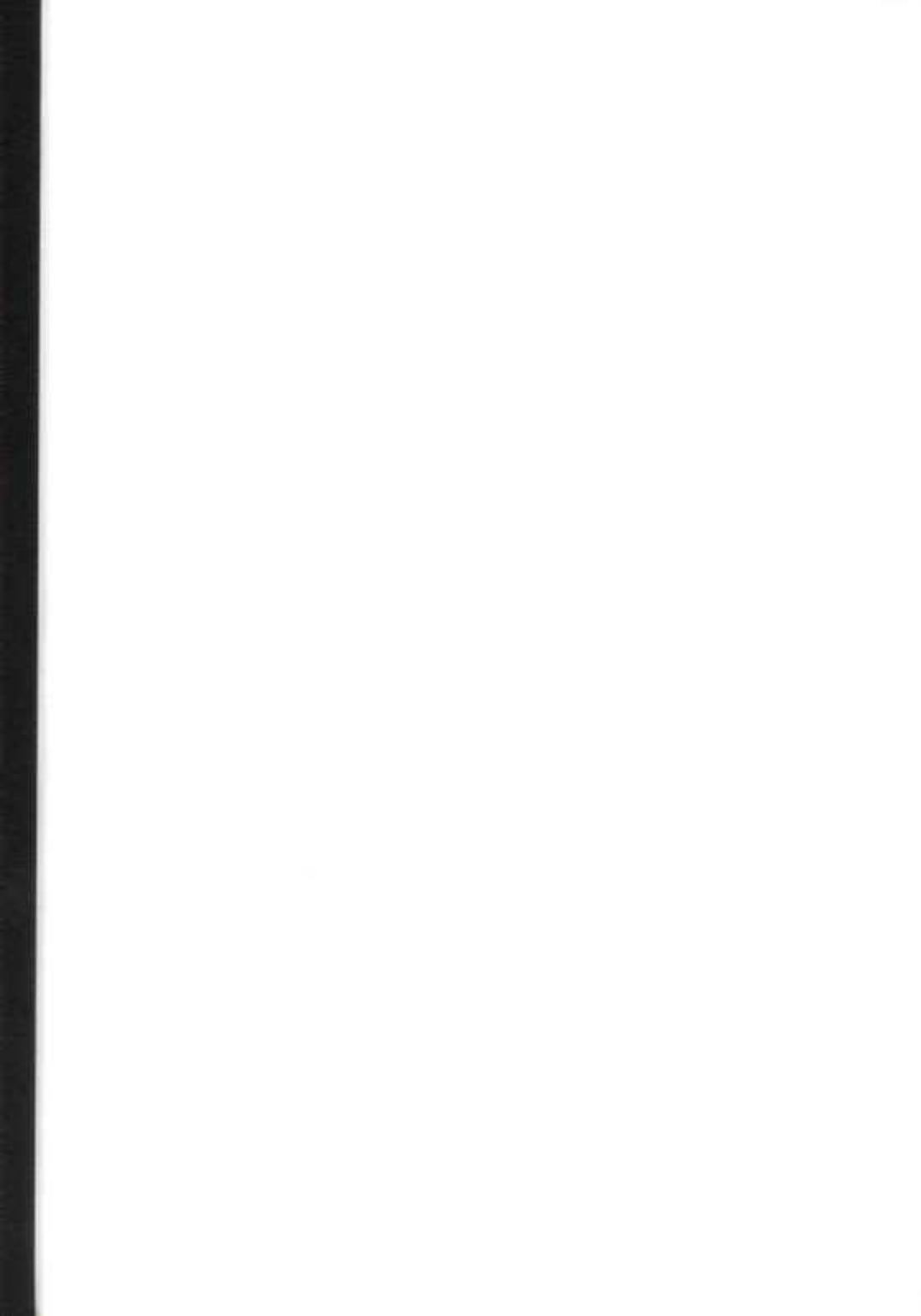
Külön kell szólnom *Győri Gyulának*, fordítói munkaközösségünk kiemelkedő tagjának lektori tevékenységéről. Aprólékos és rendkívüli odafigyelést igénylő munkával – *Vladár Zsuzsa* tanácsait is hasznosítva – igyekezett minden, még fellelhető hiányosságot kiküszöbölni és a latin szak kifejezések legmegfelelőbb magyar változatát megtalálni, a szakszavak jelentését a lehetőség határain belül egységesíteni.

A fordítás szakmai ellenőrzését végző és a *Verseghy Ferenc* nyelvészeti, nyelvtudományi munkásságának feltárásában, elemzésében és méltatásában múlhatatlan érdemeket szerző *Éder Zoltán* "Utószava" mind a nyelvész, mind a nem szakember olvasó számára élvezetes olvasmány. A Proludiumban rögzített, a maga korában újszerű és számos vonatkozásában máig érvényes nyelvtudományi elvek felmutatásával hitelesíti azt a szaktudományban egyre nagyobb teret nyerő állásfoglalást, miszerint *Verseghy Ferencet* a magyar nyelvtudomány úttörői között méltán illeti meg a legkiemelkedőbb helyek egyike.

Bevezetőmben nem fukarkodtam az elismerő szavakkal. Igazságtartalmuk megítélését az olvasókra bízom.

Anélkül, hogy szaporítani kívánnám a dicsérő mondatok számát, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Jász-Nagykun-

-Szolnok Megyei Tagozata nevében kötelességemnek érzem kifejezést adni annak az őszinte elismerésnek és köszönetnek, amellyel Szolnok Megyei Jogú Város Önkormányzatának és a Versegly Ferenc Megyei Könyvtárnak tartozom. Támogatásuk nélkül ez a kötet, amelyet most az olvasók szíves figyelmébe ajánlok, nem jelenhetett volna meg. Hitem szerint áldozatvállalásuk és értő segítségük révén a **Bevezetés a magyar nyelv törvényeibe** kiadásával a Versegly-életmű feltárása, hozzáférhetővé és ezzel közkinccsé tétele újabb, jelentős állomáshoz érkezett.

Bevezetés
a magyar nyelv törvényeibe

1.§.

Aki a magyar nyelv szabályait ki akarja dolgozni, szükséges, hogy azt először általában mint nyelvet, azután mint keleti, végül pedig mint nemzeti nyelvet vizsgálja, mégpedig mint olyat, amely az összes többtől belső sajátosságai révén tér el.

I.

A magyar nyelv általában mint nyelv

2.§. Nyelven általános értelemben azokat az artikulált hangokat értjük, amelyeknek segítségével bármely ember gondolatainak sorát mással közli.

3.§. Miképpen a hangok ilyen képzése az emberre jellemző és az egész emberi nem vonatkozásában közös, annyira, hogy maguk a hangok, amelyeket a különböző népek használnak, egymástól csak számban térnek el; úgy azok összekapcsolása, amelyből a szavak keletkeznek, sőt alkalmazása is, amely a dolgok nevét meghatározza, többé-kevésbé más és más lehet; ezért keletkezik a nyelvek és a tájszólások csaknem végtelen változatossága.

4.§. Ha azokat az artikulált hangokat, amelyeknek segítségével gondolatainkat közölni szoktuk, előszóban képezzük, akkor eljárásunkat *beszédnek*, ha pedig ugyanazokat a hangokat meghatározott és elfogadott jelekkel jelöljük, amelyeket betűknek nevezünk, akkor eljárásunkat *írásnak* nevezzük.

5.§. Amiként az emberi nem a műveltség befogadásának egész lehetőségét annak a képességnek köszönheti, amelynek segítségével saját gondolatait és azok belső összefüggését kifelé közölni, vagy a vele közölt gondolatokat felfogni képes, ugyanúgy bizonyos, hogy az írás feltalálása révén ez a képesség nagy mértékben fokozódott. És ebben keresendő a magyarázat arra, miért van az, hogy minden nép annál műveltebb, minél gazdagabb a nyelve, pontosabb az írása és szélesebb körű az érintkezése más nemzetekkel.

6.§. Ha a nyelv és az írás rendeltetésének pontosan meg akar felelni, szükséges, hogy ugyanazok a hangok és azok azonos kapcsolata mindig ugyanazt és a minden mástól elkülönülő tárgyat jelöljék; hasonlóképpen, ami az írást illeti, hogy ugyanaz a jel vagy ugyanaz a betű mindig ugyanazt az artikulált hangot jelölje mégpedig ugyanabban a sorrendben, amelyben az ilyen hangok az élő beszédben hangzanak.

7.§. A tárgyak végtelen sokasága nemcsak a természetben, hanem a mesterségben és a tudományokban sem teszi könnyen lehetővé, hogy bármely dolognak a megfelelő és minden másétól elkülönülő nevet adjunk; ezt a fogyatékos-
ságot valamiképpen kiküszöbölik a nemek és a fajok nevei.

Mégis kétségtelen, hogy bármely nyelv annál tökéletesebb, minél kevesebb kétértelmű szava vagy olyan neve van, amelyek közül bármelyik több és valójában más-más tárgyat kénytelen jelölni.

8.§. De az írást egészen másként kell megítélnünk. Ennek ugyanis csak kevés artikulált hangot kell jelölnie. Ezért nincs semmi akadálya annak, hogy a tökéletesség végső határáig eljusson, ha bármely artikulált hangnak sajátos és ugyanazt a jelet akarja kölcsönözni. Bármely nép körében minél nagyobb ez a pontosság az írásban, nyelve annál könnyebben tanulható, és az általa közölt gondolatok annál könnyebben felfoghatók és megérthetők.

9.§. A magyar nyelv a következő harminckilenc egymástól ténylegesen eltérő hangot alkalmazza: a, á, b, é, t, d, g, v, c, e, é, ef, g, h, i, í, j, k, l, el, elv, em, en, env, o, ó, ő, ő, pé, er, es, esz, t, ts, tv, u, ú, ű, ű, vé, z, zs. Továbbá a következő betűk szolgálnak eme hangok jelölésére: a, á, b, t, d, g, v, c, e, é, f, g, h, i, í, j, k, l, lv, m, n, nv, o, ó, ő, ő, p, r, s, sz, t, ts, tv, u, ú, ű, ű, v, z, zs.

10.§. A betűk felosztása a hangképző szerv azon részei szerint, amelyeknek segítségével bármelyik artikulált hangot elsősorban képezzük, ahogyan a szent héber nyelvben, úgy a magyarban is annyira szükséges, hogy méltán állíthatom, hogy a magyar nyelvtan csaknem minden szabályának ez az egyetlen kulcsa. Ugyanis ettől függnnek mindazon változások, amelyekkel a névszóragozásban, a fokozásban, az igeragozás-

ban, de különösen az igék felszólító módjában és a birtokos személyjeleknél, valamint a tárgyias igeragozás ragjainál és a származékszavak mindenfajta képzésében szoktunk találkozni. Így az is érthető, hogy a magyar nyelv annyira igazodik a jőhangzáshoz, vagyis a hangok harmonikus rendjéhez, hogy úgy tűnik, egész toldalékrendszere leginkább erre épül.

11.§. A magyar hangok a hangképző szerv különböző részei szerint a következő csoportokba tagolódnak:

- 1.) *tüdőhangokra*, vagyis amelyeket elsősorban a tüdő lassú leengedése révén, ugyanakkor a száj nagyobb vagy kisebb nyitása által képezünk; ilyenek mind a magánhangzók és a h a mássalhangzók közül;
- 2.) *torokhangokra*: a g-re és k-ra;
- 3.) a *pergetett r*-re, amelyeket a nyelv és egyszersmind a torok segítségével képezünk, de mégis inkább a torokhangok természetére emlékeztet, és ezt az összes közül a legnehezebb kiejteni;
- 4.) *nyelvhangokra*: a d-re, az l-re, az n-re, a l-re, amelyek lágyíthatók azzal, hogy a nyelv felületét az ínyünkhöz tapasztjuk, és így őket ínnyhangokká alakíthatjuk;
- 5.) *ínnyhangokra*: a gy-re, amely a d nyelvhangból ered, az ly-re, ny-re, lv-re és a j-re;
- 6.) *ajakhangokra*: a h-re, az f-re, az m-re, a p-re, a v-re;
- 7.) *fog vagy sziszegő hangokra*: a tz-re, az s-re, az sz-re, a ts-re, a z-re, a zs-re.

12.§. A jőhangzás alapján, amely a magyar nyelvre egyetemleges hatással van, a magánhangzókat is - a mélyebb

vagy a magasabb hangzás szerint - ezenkívül három csoportra osztjuk:

- 1.) a mélyekre, amelyek a hang növekvő rendje szerint a következők: u, ú, o, ó, a, á;
- 2.) a magasakra: ü, ű, ő, őr, e, é;
- 3.) az igen magasakra: é, í, i, amelyek közül a hosszú i inkább a mélyekhez, az é viszont a magasakhoz tartozik, miközben a rövid i a kettő között áll.

13.§. Hogy e csoportosítások elkerülhetetlen szükségessége kiderüljön, lássuk mindenekelőtt: vajon ezekre a változásokra – amelyek a névszók és az igék toldalékos állapotában, valamint a felszólító módokban szoktak előfordulni, és amelyek eddig oly sokféle vitára adtak alkalmat – nem lehető-e elégséges magyarázat épp a hangok csoportosításában.

14.§. A magyar nyelvnek kétségkívül megvan az a különleges sajátossága, hogy – parancsolásnál, vagy amikor igék esetében bizonyos, a közbeszédben gyakrabban előforduló ragok révén rámutat az alany cselekvésének a tárgyára, névszók esetében pedig a szóbanforgó dolog birtokosára, -magukon a szavakon különféle, mégpedig a keleti nyelveknél szokásos nyomósító változtatásokat hajt végre, hogy azok a hallgató figyelmét erőteljesebben hívják fel a parancsra, a tárgyra vagy a dolog birtokosára. Így: tartományt dül, provinciam vastat, egyszerű kijelentés, és mind a névszó, mind az ige állapota kötetlen. De a felszólító mód magában az igeben nyomósító változást idéz elő: tartományt düllyon, düllyál vagy dülly, düllyak, provinciam vastet, vastes.

vastem; ezt a nyelv szelleme, ugyancsak az igénél akkor is többször megköveteli, amikor az alany cselekvésének a tárgyára kifejezett vagy elhallgatott mutató szócska vagy névszói ragok révén történik utalás: a' tartományt düllya; hanc vel illam provinciam vastat; vagy rejtett névmással: e' tartományról parantsolatot vett, hogy düllya – hogy azt düllya helyett –; de hac provincia mandatum accepit, ut vastet, – ut eam vastet helyett –; vagy végül névszói raggal: tartományomat düllya, provinciam meam vastat. Ilyenféle változások azok is, amelyeket némely birtokragok magukban a névszókban okoznak: tartomány, provincia; tartománynya, provincia ejus; tartományyai, provinciae ejus; tartományok, provincia eorum.

15.§. Ha valaki a magyar névszókat és igéket végződéseik alapján analógiás rendbe szedi, és azokat a változásokat, amelyek a felszólító módban és néhány ragos szóalakban az egész nyelvben elterjedtek, bármely végződésben egyenként megvizsgálja, tapasztalni fogja, hogy ezeknek a változásoknak a fő szabályai az alábbiakban foglalhatók össze.

- 1.) A szó nyomósító (energica) változása abban áll, hogy annak utolsó hangja meglágyul, és végül kettőződik: szán, szánynva.
- 2.) Ha ez a hang nem lágyulhat, legalább kettőződnie kell: ráz, rázza.
- 3.) Ha végül sem nem lágyulhat, sem nem kettőződhetik a jóhangzás rovására, e két változást a i hang pótolja: ir, írja. Ezekre a szabályokra azok is gondosan ügyelnek a

beszédben, akik valamely nyelvhang lágyítását *írásban* i betűvel jelölik: szánja.

16.§. Ezekből az általános szabályokból a hangoknak a 11.§.-ban közölt osztályozása alapján, az alábbi sajátosságokat emeljük ki:

- 1.) A d, l, n, i *nyelvhangok*, ahányszor csak a nyomósító változás (mutatio energica) megnyilvánul, a nekik megfelelő gv, lv, nv, tv *palatálisokká* változni és végül kettőzödni kényszerülnek: tud, nád, tugvva, nágvva, vagy az írás általánosabb szabálya szerint, amely a d gyököt abból a megfontolásból akarja jelölni, hogy ne gondoljuk azt, hogy a gv a g torokhangból vagy a tug, nágból ered: tudvva, nágvva; fal, al; falvva, alvva, vagy rövidítéssel: fallva, allva; szán, bán, szánvva, bánvva, vagy szánvva, bánvva; lát, gát, látvva, gátvva, vagy lávva, gávva.
- 2.) A gy, ly, ny, ty, j *inyhangok* és az s, sz, ts, tz, z, zs *foghangok*, mivel nem lágyulhatnak, legalább kettőzödni: hány, hányvuk vagy rövidebben hánvuk; hagy, hagvuk vagy hagvuk; folvik, folvön vagy folvön; fei, fejük; les, lessük, lessci; hisz, hiszszük vagy hisszük.
- 3.) A g, k torokhangok, a h, f, m, p, v *ajakhangok* a *pergett r* és a *tudóhangok*, akár a h és a magánhangzók mind, mivel sem nem lágyulhatnak, sem nem kettőzöhetnek, i hangot vesznek fel, amely a teljes értékű hang révén, amelynek birtokában van, és amely miatt csaknem kettőshanggal érhet fel, az utolsó hang kettőzésének hiányát azzal is, hogy inyhang; meg aztán a hangképzőszerve

megegyezik a lágy hangokéval, ugyanannak az utolsó hangnak a lágyítását megfelelő formában pótolja: fog, fogjuk; rak, rakja; rák, rákjait; szab, szabia; bab, habja; zsír, zsírja; ír, írjuk; dőf, dőfjön. A tiszta igék kettős ij-t igényelnek: ő, lő, fú; óija, lőijük, fújátok; de biztos, hogy ezek közül az első a betoldásos y-ből ered: óvom, lővi, fúvod, amely, mivel ajakhang, a rákövetkező i inyhang következtében – óvja, lővjük, fújátok – megzavarná a jóhangzást.

17.§. Az eddig előadott szabályokat az igei toldalék, tárgyias alak esetében is, ha egyébként nyomósító változást kíván, tökéletesen követi. A felszólító mód csak a t végűek esetében tér el ezektől; egyes esetekben sz-re változik, mint az emészt igében: eméssz vagy eméssz; másokban ss-re, mint a köt igében: köss; másokban végül megmarad ugyan, de s révén lágyul, vagy ami ugyanaz, ts foghangra változik és végül kettőződik: eit, vét, tát; ejtstsük, véttsen, táttsa, vagy rövidebben, ejttsük, véttsen, táttsa; ezeket a változásokat az sz, ss és ts hangok sziszegése miatt ugyanolyan joggal mondhatjuk nyomósítónak mint azt, amelyek a 16. §. 1. pontjában leírtunk. Végül a névszókban az utolsó hang kettőzése és elsősorban lágyítása, valamint a pótló i annyira kezdett elsorvadni, hogy elhagyásuk a legtöbb névszóban gyakorlattá vált: hada, háza, lába a régi hadgva, házza, lábja helyett; úgy gondolom, hogy ez a különböző nyugati nyelveket használó népek hatásából ered. Ugyanis kétségtelen, hogy az ilyen hatás egy sajátosan eltérő nyelvre, mint amilyen a miénk a nyugatiékhöz viszonyítva, annyira befo-

lyással lehet, hogy ennek az idők folyamán saját és jellegzetes vonásaiban, amelyekhez a nyomósító változás is hozzátartozik, érezhető változást kell elszenvednie.

18.§. A hangok ugyanilyen csoportosításában, amely a 11.§.-ban olvasható, úgy tűnik, annak is megtalálható az elégséges oka, hogy némely igében a jelen idő, kijelentő mód, egyes szám második személye miért sz, másokban viszont miért ol, el, öl, toldalékokat igényel? Aki ugyanis az analógiás rendet (15.§.) tanulmányozza, az könnyen felismeri: csak azok az igék vetik el az sz toldalékot, amelyek ugyanazon (hangképző) szervhez tartozó, vagyis sziszegő hangokra végződnek, mivel két egymástól eltérő fog- vagy sziszegő hang találkozása a jóhangzásnak megfelelő kiejtésnek nagymértékben ellentmond: olvassz; ehelyett ezért olvasol-t mondunk. A szenvedő alakok mégis, hogy közben a műveltető igéktől megkülönböztessük őket, ol, el, öl végződést igényelnek: olvastatsz, facis, ut alter legat, olvastatol, szenvedőben, legeris.

19.§. A magánhangzóknak a 12.§.-ban adott csoportosítása az előző, 11.§.-ban lévő csoportosításnál nem kevésbé szükséges a magyar nyelv szabályainak kidolgozásához. Ha ugyanis bármely szó utolsó szótagjában mély magánhangzó fordul elő, akkor az összes toldaléka, összes ragja és képzője, amelyek felvételére az ilyen szó alkalmas, az hasonlóképpen mély magánhangzót igényel: vág, vágás, váगतod, vágó, vágok, vágunk, vágástúl. Ha viszont a szó utolsó szótagjában magas magánhangzó fordul elő, akkor ezekben is magas magánhangzó lesz: ver, verés, veretéd, verő, verék, verünk,

veréstől. Végül az igen magas magánhangzók hol magasakat, hol mélyeket igényelnek: borítok, teríték; hasadékok, töredékek; harisok, tővisék; az i és az é is meghatározott szabályokhoz igazodik, miként a rövid i képző is, de a gyök-beli i-re nincs szabály, csak maga a nyelvszokás. Magyar névszó és ige egyébként rövid gyökbeli i-vel csak kis számban fordul elő úgy, hogy a magyar nyelvnek a 10.§.-ban tárgyalt harmóniáját egyáltalán nem rontják.

20.§. A rövid magánhangzók, a száj nyílásának növekedése és ennek következtében képződő teltebb hangzás szerint csoportosítva: ü, u, ő, o, i, e, a zenei hangsort alkotnak, amelyben az ü, ú, ő, ó, í, é, á hosszú magánhangzók a diésisek, azaz félhangok, a középső e viszont a metszet szerepét tölti be. Ezért az ü, ű, és ő, őr hangokat, amelyek miatt, egyesek téves állítása szerint, nyelvünk egyenetlenné válik, anyanyelvünkől teljesen kiküszöbölni annyi lenne, mint a zenét a diatonikus hangsorból kiküszöbölve ismét visszatéríteni a tökéletlenebb enharmonikus vagy kromatikus hangsorhoz, amellyel régen élt.

21.§. Ha ellenben a rövid ö magánhangzót, amely egyébként a képzésben és a ragozásban igen gyakran előfordul, a középső e-vel mérsékeljük, kétségtelen, hogy a jóhangzástól nemcsak hogy nem térhetünk el, mivel az ö és az e a magas hangok ugyanazon csoportjához tartozik (12. §.), hanem váltakozásukkal azt inkább megközelítjük.

22.§. Viszont aki akárcsak közepesen felfogni képes a harmónia szépségét, az nem kételkedhetik abban, hogy a magas ū és ü helyett az igen magas í és ï halmozása nagy mértékben sérti a beszéd jóhangzását. (*Sulzer, Allgemeine Theorie der schönen Künste, artic. Discant, et Klang.*) Ennélfogva az olyan jelenségekre, mint a mív, hív, szív, imeg használata a mū (hū), szū, ūmōg helyett és több hasonló, kétségekívül nem érdemlik meg azt a jogosultságot, amelyet nyelvünkben kezdenek kiharcolni.

23.§. A magyar nyelv háromféle e hangot használ. Tudniillik ebben a szóban: égetek, cremo, az első é-t magasabb, a második e-t mélyebb hangon ejtjük ki, a harmadik e-t viszont a kettő között; ez a különbség, bár azt csak az érzékeli, aki a zene révén a hangok megkülönböztetésében gyakorlottabb hallással rendelkezik, a rokon magánhangzóknak a magyar nyelvre annyira jellemző változásaira (19.§.) nagyobb hatással van, mint hogy egy grammatikus azt figyelmen kívül hagyhatná, vagy a természetes e-vel összetéveszthető volna. Ehhez járul még, hogy emiatt a hang miatt, amely csak alig egy százada van használatban, a névszók és az igék képzőit és ragjait új csoporttal kellett gyarapítani, a nyelvtan szabályait meg szükségképpen megsokszorozni.

24.§. Kétségtelen, hogy az e, ē, é magánhangzók kromatikus sort alkotnak. Miképpen tehát a zenében a kromatikus változások a megfelelő helyen alkalmazva, ahol elevenebb hatást kell kifejezni, nagy mértékben fokozzák a művészi vonzerőt, de ha rosszul vagy hosszadalmasabban alkalmazzák

valamiféle helytelen elgondolásból, megzavarják a harmóniát (*Sulzer, Allgemeine Theorie der schönen Künste, artic. Chromatisch*); ugyanúgy az e, ē, é kromatikus hangok mértékkel alkalmazva a beszédet sokkal kellemesebbé teszik, de mégis, ha túl gyakran fordulnak elő, a hangok harmónikus rendjét szükségképpen elerőtlenítik. Ezért, bár a középső e a ragok és képzők szótagjaiban szépen hangzik (21.§.), azoknak a szokása, akik már a szógyökökben előforduló ō helyébe is általában ezt állítják, úgy tűnik, általában nem helyeselhet. Ilyenek: szég, ěsmér, pězség, szög, ōsmér, pōzsög helyett.

25.§. A középső e érzékelhető megkülönböztetése, ha nem is minden könyvben, de a nyelvtanokban feltétlenül szükséges. Ezért ennek jelölésére az ō-ből vett két pontocskát fogom használni, különösképpen azért, mert a középső e a régi ō-ből ered. Ezen a módon sikerrel szembenézhetünk szinte egycsapásra sok kétellyel, amelyek a magyar írók között a mai napig más-más módon hatnak. Így bizonyos: az igen magas é birtokjel: hōré, hāzé; a magas e birtokos személyragként: hōre, cutis eius és igéknél különféle személyragokként szolgál: ōlte, ōlne, ōllve, ōle; a középső e a kérdés szerepét tölti be: ugvē? měgvēttedē? Ilyen alapon kétségtelen, hogy a be az illativusi eset ragja: erdōbe; a bē pedig az igék és igékből képzett névszók előtagja: bēléptem, bēmēnetel. Ezenkívül igen sok szó van nyelvünkben, amelyeket kiejtésben elég tudatosan megkülönböztetünk, de írásban egyáltalán nem, és amelyek ezen e betű érzékelhető megkülönböztetése révén világosabb értelmet nyernének: melly, pectus: mēlly, qui, quae, quod: mēlv, profundus: szég, szög

helyett clayus; szeg, scindit; vész, procella; vesz, perit; vész a régi vősz helyett, accipit; vérēs, sanguineus, verēs, verberatio, vērēs, ruber; szívek, corda; szívők, cor eorum; éltek, vixerunt; éltők, vivitis, ez utóbbi mindazon igékben előfordul, amelyek kijelentő mód, jelen idő, egyes szám első személyben ēk-re végződnek. A fentiekből kiderül, hogy a nyelv tisztaságáért (6.§.) és a tanulók javára igen ajánlatos, ha ennek az ē betűnek érzékelhető megkülönböztetését magukban a szótárakban is gondosan jelöljük.

26.§. A h hang, bár a hangképző szerve a magánhangzókéval azonos, a magyaroknál mégis, akárcsak a hébereknél, sokkal élesebb (asper, kemény, hehezetes), semhogy egyszerű hehezetnek vehessük, és az őt megelőző magánhangzó kivethető legyen, az előtte levő mássalhangzóval pedig szótagrövidítő lehessen.

27.§. Ha igaz, hogy csak az az írás felel meg tökéletesen rendeltetésének, amely bármely megkülönböztetett hangot megkülönböztetett és mindig ugyanazzal a betűvel jelöl (6. és 8.§.) nem tudom elhinni, hogy helyesen cselekszenek azok, akik világosan megkülönböztetett és egyébként saját és meghatározott jelekkel jelölt hangok ábrázolására igen sok esetben i betűt használnak. Ezek aztán azt kívánják az olvasótól, hogy a i hangot d után gygy-nek ejtse, mint: hídja, hígygya helyett, vagy a 16.§. alapján: hídgya; l után lyly-nak, mint dalja, dalylyva vagy dallyva helyett; n után nyny-nek, mint szánynva vagy szánnva helyett; t után tyty-nek, mint látja, lálttyva vagy láltva helyett; és végül minden egyéb esetben

természetes és megfelelő hangon: írja, férje, javaslom, lajt, jeges, juh.

28.§. Ennek a helyesírásnak az eredetét azért látszik jónak felidézni, mert a régi könyvekben azoknak az időknek felületessége miatt i helyett igen gyakran y fordul elő, mint: ív, vay, száv, ehelyett: ij, vaj, szái, és viszont y helyett i betűt találunk: dalja, tanítja. A régiek ugyanis a dalylva, tanílytva szavakban rövidítés céljából elhagyták az első y-t: dallva, taníttva. Aztán a nyomdászok gondatlansága miatt megtörtént, hogy a betű kettőzését is általában kezdték figyelmen kívül hagyni: dalva, tanítva. Sokakat tévesztett meg az a felfogás, hogy a latinban a i hang, a görögben meg az ipszilon két i-nek felel meg; ugyanakkor arra az igazságra nem ügyelve, hogy a magyar i, habár a hangzás teljességét illetőleg közel esik a kettős hanghoz (16.§.), mégis aligha állhatott össze két i-ből; és hogy az y jelét a magyarok nem mint artikulált hangot jelölő betűt vették át, csak mint jelet, amely a d, l, n, t hangokat lágyítja; a betű kettőzését elhagyva, y-nal helyettesítették a i betűt dalja, tanítja; ezt az újabb írók különösen azért tarthatták jónak, mivel azt hitték, hogy a i betűvel az előző betű kettőzését rövid úton megoldhatják.

29.§. Ha a magyar írásban nem volnának sajátos, meghatározott betűk a gvé, elv, eny, tvé hangok jelölésére (9.§.), ezt a hibát, hogy a i betűt annyira sokféle szereppel terhelik (27.§.), talán elnézhetnénk. De ugyanazokat a hangokat egy-némely esetben saját gy, ly, ny, ty jelükkel, másutt pedig a i

betűvel szerepeltetni, az bizony nem más, mint a hangok jeleit összekeverve, az írás tisztaságának (6. és a 8.§.) ártani és az idegenek számára, különösen azoknak, akik nyelvünket egyedül a nyelvtanból akarják megtanulni, annak a tanulását elégséges ok nélkül gyötrelmessé tenni.

30.§. Minden idegen ugyanis, aki az írja szót olvasva így tagolja: ír-ja, és a ja szótagot, miközben a j betűnek ugyanazt a hangot tulajdonítja, amellyel a saját j-jét szokta képezni, kétségtelenül helyesen ejti ki. Ha azután a dalja szót hasonló módon választja szét, dal-ja, és a ja szótagot ugyanazzal a hanggal ejti ki, mint az írja szóban, ennek kiejtése nem fog megfelelni a magyarénak. Viszont ha ugyanazt a dalja szót írásban dalylva vagy dallva alakban látja, csakis így tagolhatja: dalv-lyva vagy dal-lyva, és az ely hangot, bár nehezen, de hosszabb gyakorlással helyesen fogja kiejteni.

31.§. Bizonyos, hogy a j betűvel kapcsolatos, a 27.§.-ban vázolt szabályokat meg lehet ismertetni az idegennel, és azok révén a téves kiejtés valamelyest elhárítható. Ám okosabb dolog-e a nyelv tanulóját már a nyelvtan bevezetőjében ilyenféle szükségtelen szabályokkal terhelni, és erősíteni az idegenek körében olyannyira elterjedt véleményt, hogy a mi nyelvünk csak bizonytalan és pusztá feltevéseken alapuló fundamentumra támaszkodik, mint minden artikulált hangnak állandóan ugyanazt a jelet adni? Ítéljék meg azok, akiknek alaposabb áttekintésük van arról, hogy minden tudomány legjobb irányítója rendszerében van.

32.§. Azok, akik a **i** jelet oly sokféle szereppel terhelik meg, azt mondják, hogy ez a betű a névszóban a birtokos, az igékben a tárgyas toldaléknak lényeges része, és ehhez meg kell jegyezni, hogy bizonyos esetekben írni is és ejteni is, másokban csak írni, s végül a **gy, ly, ny, ty** megkettőzése gyanánt ejteni kell. De nem tudok eléggé csodálkozni azon, hogy ez a vélemény milyen alapon terjedhetett el, miután nyilvánvaló, hogy mindazon igéket és névszókat, amelyek iny- és foghangra végződnek (16. §.), sőt ami a névszókat illeti, sok olyant is, amely pergetett, torok- és ajakhangra végződik (17. §.), ugyanazok az írók, akik úgy vélekednek, hogy a **i** betű a toldalék lényeges eleme, toldalékos alakban nemcsak **i** nélkül írják, hanem anélkül ejtik is. Ilyenek: ássa, hiszszük vagy hisszük, rázza, hagyva vagy haggva; hánvna vagy hännva; ágva, anvna vagy annya, hasa, kertészsze vagy kertéssze, háza, vára, ága, nyaka, ipa, lába és számtalan más példa; pedig ezeket, ha a **i** betű a toldalék lényeges eleme lenne, így kellene írni: ásja, hisziük, rázja, hagvia, hánvia, ágvia, anyia, hasia, kertészie, házja, vária, ágia, nyakja, ipia, lábja. Egyébként, hogy számtalan szó toldalékos alak-jában miért igényli a **i**-t, igen sok másból miért hagyják ki ugyanazt a **i**-t, és rengeteg szó miért irtózik tőle, a 14., 15., 16., 17.§.-okból kitűnhet.

33.§. Azoknak, akik azt állítják, hogy a **i** betű a toldalék lényeges része, a következő kérdésekre kell választ adniok. Először: miért kell a **i**-t ugyanazon toldalék előtt egyes szavakban eredeti hangján kiejteni: írja, férje, másokban pedig

a gy, ly, ny, ty kettőzésével: falja, dalja, helyett: fallva, dallva?

Másodszor: miért nem fordul elő az iny-, de főleg a foghangok után: rázza, hasa, kertéssze, nem pedig rázia, hasia, kertészje? Ehhez járul az is, hogy szokásba hozva az írásnak azt a módját, hogy a j-t a toldalékok előtt az inyhangok jelölésére használják: alja, nádja, tartja, lenje, helyett: allva, nádgva, tarttva, lennve: semmi sem indokolja, hogy miért nem használjuk ezt a betűt ugyanazon hangok jelölésére más esetekben is: páljafutás, agyonütöm vagy adionütöm, gianú vagy djanú, pontj, leáni, helyett: pállvafutás, agvonütöm, gvanú, pontv, leány.

34.§. Ha két betű úgy olvad össze, hogy hangjaikat egyetlen szájnnyílással ejtik ki, azokat kettősnek szokták nevezni. A magánhangzók esetében ez sohasem fordul elő; sőt a magyar nyelv szelleme azt kívánja, akárcsak a szent héberé, hogy a szavak képzésében és ragozásában a magánhangzók találkozását elkerüljék. A magyar nyelvben tehát nincsenek kettős magánhangzók. Ám annál több mássalhangzó-találkozás fordul elő: trágár, kilints, amelyet azonban a képzésben és a ragozásban rendszerint betoldással szoktunk lágyítani: dütsekődik, verekődik, írandotok, helyett: dütskődik, verkődik, írandtok.

35.§. A gy, ly, ny, ty, tz, sz, ts, zs, nem kettős hangok, mivel mindegyikük csak egy hangnak felel meg (9.§.). Őseink ugyanis, amikor a latin ábécét anyanyelvük írásmódjának kialakítására átvették, mivel abban annyi egyszerű jelet nem ta-

láltak, ahány artikulált hangot a magyar használ, alig tehetek mást, mint hogy a latin egyszerű jeleiből a gvé, ely, env, tvé, esz, tsé, zsé egyszerű hangok kifejezésére kettőt-kettőt egy és önálló betűvé összeilleszenek. A tz betű, amelynek a hangját a régi magyarok a latin c betűvel jelölték, újabb keletű.

36.§. A különböző támadások elkerülésére, amelyekkel azoknak a helyesírását, akik nádgya, tudgya alakot írnak, szokták illetni azok, akik ezeket és az ezekhez hasonló szavakat (27. és köv. §.-ok) nádja, tudja alakban írják; szükséges, hogy a gy hang eredetének alaposabban a nyomába szegődjünk.

37.§. A gy, ly, ny, ty, inyhangokat úgy képezhetjük, hogy a nyelv hegyét a fogakhoz, hátát pedig többé-kevésbé a szájpadróláshoz tapasztjuk. Bizonyos továbbá, hogy ezek az inyhangok csak olyan hangokból keletkezhetnek, amelyeknek képzésére a nyelvnek főképpen abba a helyzetbe kell kerülnie, hogy egyszersmind az inyhez is tapadhat. A g torokhangot viszont a nyelv minden segítsége nélkül egyedül a torokban képezzük az utána következő magánhangzónak megfelelően kisebb vagy nagyobb szájnnyílással: gü, gu, gö, go, gi, ge, ga. Sőt a nyelvnek az ilyen hangok képzése közben annyira mozdulatlanul kell lennie, hogy ha történetesen a szájpadróláshoz tapad, ne is lehessen ezeket a hangokat a torokból kiengedni. Természetes dolog viszont, hogy miközben a d hangot úgy képezzük, hogy nyelvünk hegyét a fogakhoz nyomjuk, a nyelv hátát egyszersmind a szájpadróláshoz tapaszthatjuk, aminek következtében gy hangot kell képeznünk. Nem kétel-

kedhetünk tehát abban, hogy a gy hang nem a g torokhangból, hanem a d nyelvhangból keletkezik, miként az lv, nv, tv, az l, n, t nyelvhangokból.

38.§. Ennek igazságát a következő adalékokkal is bizonyíthatjuk.

- 1.) A magyar egyes idegen szavakat, amelyeket d betűvel írnak, gy-vel jelöl: διαβολος, diabolos, diabolus, gyábolus; Διονυσιος Dionysius, Gvénes; adamas, Demant, gvémánt.
- 2.) Sőt amit az egyik nyelvjárásban d-vel, azt a másokban gy-vel ejtik: dugó, deák, dió, amelyek egyes Tisza vidéki területeken a következőképpen hangzanak: gvugó, gveák, gvió.
- 3.) Amikor a felszólító mód tárgyas alakjait, amelyekben gy fordul elő, rövidítjük, ennek a hangnak a helyére nem a g torokhang, hanem a d nyelvhang tér vissza. Vagyis a tēgved, vīgved, ēgved, hīgvgved, hagvgvad alakokat összevonással így ejtjük: tēdd, vidd, idd, ēdd, hidd, hadd. Pedig ezeket, ha a gy a g torokhangból eredne, a következőképpen kellene összevonni: tēgd, vīgd, īgd, ēgd, hīgd, hagd; miként a dugjad, fogjad, szelgvjed, lelvgved, fenyngved, űngvgvad felszólító alakokat ily módon rövidítjük: dugd, fogd, szeld, leld, fend, únd.

39.§. Nyilvánvaló ebből, hogy őseink sokkal jobban tették volna, ha a gy betű helyett a dv jelet alkalmazták volna, miként a többi palatális származékot, amelyek az l, n, t nyelvhangokból erednek, lv, nv, tv alakban jelölték. De miután a

gy betű használata általánosan elterjedt, az a grammatikus, aki egyéni elgondolásból dy-t alkalmazna, valóban nevezetes dolgot művelne. Ha a gy betűt az ábécében közvetlenül a d betű után sorolnánk be, és eredetét röviden megmagyaráznánk, ez elégséges biztosítékul szolgálna minden félreértés elkerülésére.

40.§. Ha figyelembe vesszük, hogy a gy, ly, ny, ty, tz, sz, ts, zs hangok azoknak a csoportjába tartoznak, amelyeknek toldalékos alakban (16.§.) kettőződniük kell; tapasztalni fogjuk, hogy a magyar nyelvben ezeknek kettőzése igen gyakran fordul elő, és nagy mértékben akadályozza az írás egyébként jótékony rövidségét. Az újabb írók, hogy ezt az alkalmatlanságot valamelyest ellensúlyozzák a következő kettőzésekben: gygy, lyly, nyny, tyty, tztz, szsz, tszs, zszs a megkülönböztető y, s és z jeleket csak egyszer jelölik: gyy, lly, nyy, tyt, ttz, ssz, tts, zsz, például: haggya, allya, annya, attva, léttze, gvássza, áttsa, gúzzsa. Ebben az írásmódban mégis különösen a következőt kell megjegyezni: ezeket a kettős hangokat egyetlen szájnnyílással kell kiejteni (34.§.), és a gyy, lly, nyy, tyt, ssz, tts, zsz betűket nem úgy kell tagolni, mintha az y, s, z megkülönböztető jelek nem mindkét, csupán az egyik, a közvetlenül előttük álló betűre vonatkoznának: hag-gya, al-ly, at-tva, lét-tze, gvás-sza, gúz-zsa. Ezért ha elválasztásuk és második részüknek a következő sorba való átvitele szükséges, sokkal jobbnak tartom, hogy az egyszer elhagyott megkülönböztető jelet állítsuk vissza: hagy-gya, aly-ly, aty-tva, létz-tze, gvász-sza, gúzs-zsa.

41.§. Ha a kettős gygy, hang mégis a d gyökből ered, a nágygyva, a tuggygyva a nád-ból és a tud-ból, az említett írók az első gy helyébe a többeli d-t teszik, hogy ily módon az eredendő gy hang egyszerű kettőzését megkülönböztessék a d hang lágyításától (16.§.2.p.), és ugyanennek a már lágyított hangnak a kettőzésétől (16.§.1.p.)

Ez az oka annak, hogy ugyancsak ők a hagv ige, sínit, toldalékait nyomósító változásokban miért írják gygy-nek: haggva, haggvuk, haggvák; viszont a had főnév, exercitus, hasonló toldalékait dgy-nek: hadgva, hadgvának, hadgvainak, hadgvai.

42.§. Akik a 28. és következő §.-ok szerint a kettős dgy, lvly, nvny, tyty hangok helyett i-t használnak: dj, lj, nj, tj, azok ugyan az írás rövidségét előggé szolgálják, a világgosságnak és a pontosságának viszont, mint ez a 29., 30., 33.§.-oknak a 6., 8.§.-okkal való összehasonlításából kitűnik, erősen ártanak.

43.§. A gy, lv, ny, ty származék inyhangok az olvasásban semmi zavart nem okoznak, mivel a magyarban az y-nak nincs megkülönböztető hangértéke, és ezért fő betűjétől egyáltalán nem választható külön. Ám a tz, sz, ts, zs betűk e kellemetlenségnek, amely az írást fölöttebb tökéletlenné és a hangok jelölését bizonytalanná teszi, általában ki vannak téve. A magyar olvasó ugyanis, különösen ha kezdő, aki nyelvünket írott szabályokból akarja megtanulni, a következő szavakat például: átsok, mázsa, atzél, aszal, amelyeket úgy kell elválasztani és kiejteni: á-tsok, má-zsa, a-tzél, a-szal.

eltérő okoskodással tagolhatja és könnyűszerrel rosszul ejtheti ki: át-sok, máz-sa, at-zék, as-zal. Hogy pedig ugyanez minden más esetben, amelyekben ezek a betűk előfordulnak, előálljon, annak semmi sem vet gátat.

44.§. Hogy tehát ezeket a hibákat elkerüljük, ilyen vagy ehhez hasonló szabályt fogadhatunk el: Amikor az s betű az sz, ts, zs összetevője, a hosszú l-t, egyébként, tehát amikor a maga egyedi és megkülönböztető hangját jelöli, mindig kerek s-t alkalmazunk: át[ok], má[za], a[zal]; viszont: süketség, vitéség, igazság. Ezt a szabályt természetesen tetszés szerint meg is fordíthatjuk úgy, hogy az előbbi esetben írjunk kerek s-t, egyebekben pedig hosszú l-t. Azon az írástechnikai fogatékosságon, amely mindkét esetben előfordul és abban áll, hogy a hosszú l előre hajlított hegye miatt minden következő ékezettel vagy ponttal ellátott betűnek egy kissé el kell különülnie magától az l-től: t[.ik] és a másik esetben: szö-
vet[.-ég]; sohasem lehet alkalmasabban segíteni, mint ha a hosszú hegyét a megformálásban az írott l alakja szerint a l-éhez hasonló farokra változtatnánk, megtartva közben fölül a kerek s alakját, és az a, e, g, i, m, p, betűkkel egyező magasságát. Ily módon az [z], [t], [z] betűket egymással össze lehet kötni, és a külön álló hosszú l a nyomdai ábécéből kiküszöbölhető.

45.§. Ezt a szabályozást, amelynek az [z], [t], [z] betűket alá kellene vetni, az egyetlen tz betű nem viseli el; ennél fogva olvasás közben t és z hangokra különíthető, s így bi-

zonytalan kell, hogy maradjon. Hacsak nem akarjuk helyette visszavenni az elődeink által előbb átvett, de azután ésszerűtlenül ismét kiküszöbölt latin c-t. A régebbi könyvekben előforduló cz betű, csaknem ugyanolyan félreértésnek van kitéve, mint a tz.

46.§. A 44.§.-ban kifejtett, a gyakorlatban általában elfogadott szabály alapján könnyen kiküszöbölhetjük helyesírásunkból a kötőjeleket is, amelyek más népek körében, mihelyt a műveltség révén akárcsak közepes jártasságra tettek szert az anyanyelvi olvasásban, lassan-lassan eltűntek. Senki sem fogja ugyanis a vaszár, rézsalak, bősületsértés szavakat, amelyeket mostanáig kötőjellel írnak: vas-zár, réz-salak, bősület-sértés, tévesen: va-szár, ré-zsalak, tősület-sértés alakban olvasni, mihelyt tisztában van azzal, hogy ezekben a szavakban a kerek g-t a szomszédos z és t betűktől el kell különíteni.

47.§. Ha az eddig mondottakat alaposabban megfontoljuk, alig kételkedhetünk tovább abban, hogy mindazok a fogyatkozások, amelyekkel tele van helyesírásunk, onnan erednek, hogy *őseink nyelvük artikulált hangjainak kifejezésére a latin ábécét vették át, amelynek kevesebb a betűje, mint hogy az említett hangok jelölésére elegendő lenne.*

48.§. Ám az is kétségtelen: ha a latin betűket megtartjuk is, a magyar írásmód a pontosság legmagasabb fokára juthat, ha *l*.) a l betűt, mint akármelyik másikat, csupán egyetlen és állandóan ugyanannak a hangnak jelölésére rendeljük;

ha 2.) a középső e-t az e és az é hangtól valamiféle észlelhető megoldással megkülönböztetjük;

ha 3.) ha a hosszú l-t csak ebben a három betűben, ts, zs, sz, alkalmazzuk, egyébként pedig állandóan a kerek g-sel élünk;

végül ha 4.) a tz helyébe a régi időtől fogva használt latin c-t ismét visszaállítjuk.

49.§. Az írás rövidege tökéletességének fő tényezője. Mivel pedig a gy, ly, ny, ty, tz, sz, ts, zs betűk kettőzése azt a legnagyobb mértékben akadályozza, írónk, hogy ezt a bajt orvosolják, más-más megoldáshoz folyamodtak. Ha továbbá meggondoljuk, hogy az írás rövidege világosságának rovására megy, nekünk pedig azon kell lennünk, hogy inkább pontosan (6. és 8.§.), mint röviden írjunk; kétségtelen, hogy ezeknek az íróknak a helyesírását a következők szerint kell osztályoznunk:

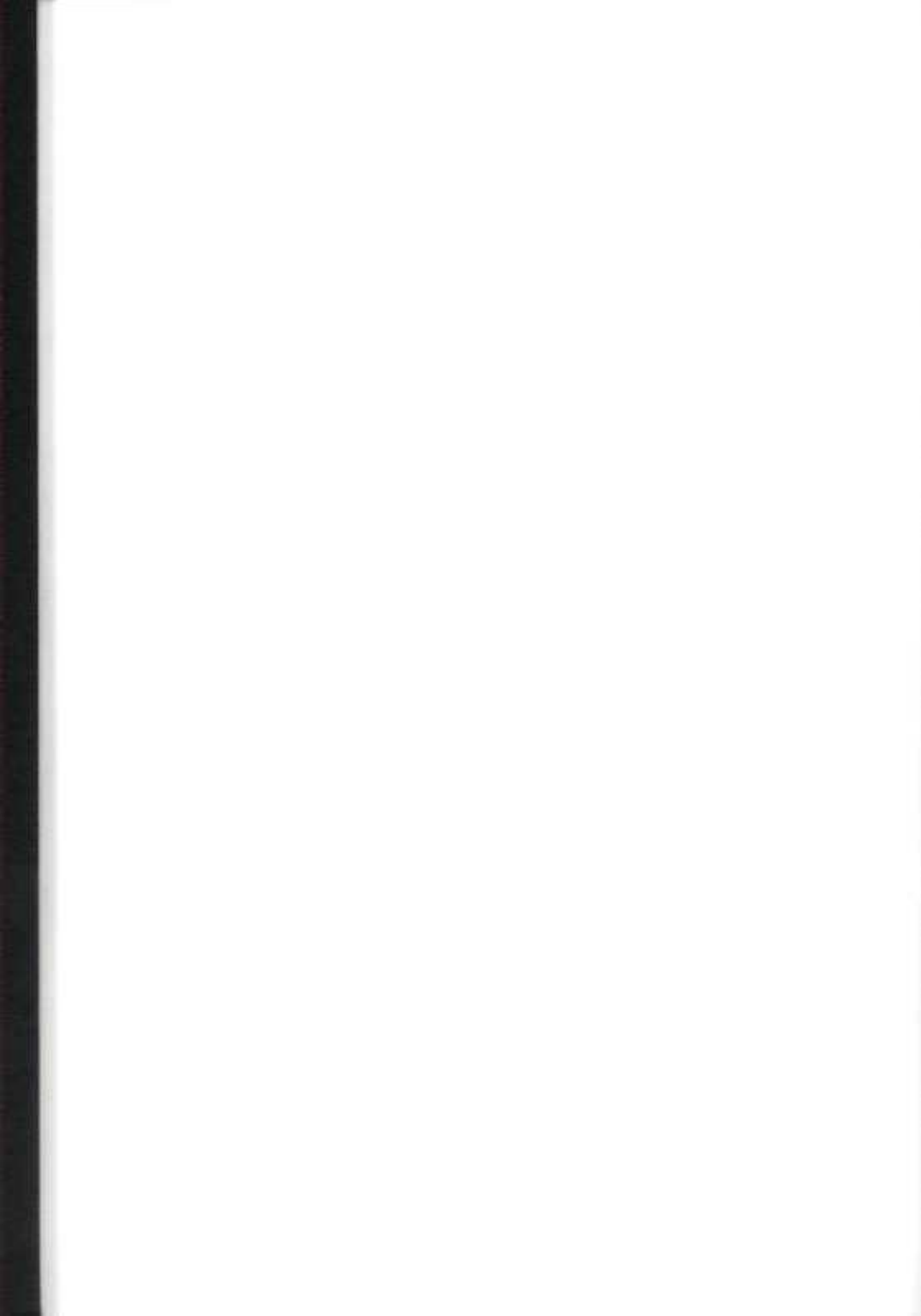
1.) Messzemenően a legpontosabb és a hangok élő kiejtéséhez leginkább az a helyesírás alkalmazkodik, amely a fent említett hangokat pontosan jelöli: szánvnva, tolvva, látvtva; fenntartva ugyanakkor a 41.§.-ban kifejtett szabályt, amely szerint a kettős gy-t, ha d-ből ered, dgy-vel: hadgva, exercitus ejus, ha pedig a gy a töben fordul elő, gygy-vel kell jelölni: hagygyva, sinit; ez a gy hang jelölésére közmegegyezéssel dy jelet alkalmaznánk.

2.) Rövidebb, de már tökéletesebb helyesírási szabály az, amely szerint az előbb említett betűkben a megkülönböztető v, s, z jeleket csak egyszer írjuk: szánnva, tollva,

láttva, asszony, áttsa, gúzzsa (40.§.), és ami a 41.§-t illeti: haggva, sínit és hadgva, exercitus ejus.

- 3.) Az előbbinél ugyancsak rövidebb, de egyszersmind tökéletlenebb az, amely szerint az említett kettős hangokat, amelyek egymástól annyira eltérnek, i-vel jelöljük (42.§.): szánja, tolja, hagyja, kardja.
- 4.) Ha gy helyett dy-t, hasonlóképpen ha tz helyett cz-t írunk, ezzel az írás rövidegét egyáltalán nem szolgálhatjuk.

50.§. Egyébként a tökéletes rövideget, amely nem árt az írás pontosságának, másként nem lehet biztosítani, csak ha a következő nyolc egyszerű hang: gvé, ely, eny, tvé, tzé, esz, tsé, zsé jelölésére hasonlóképpen egyszerű jeleket alkalmazunk; ez azonban nem a grammatikusok egyéni, hanem a nemzet közös akaratától függ. A grammatikus ugyanis nem ura, csak tolmácsa a nyelvnek, ezért az ilyen jellegzetességeket nem változtathatja meg, illetőleg a megváltoztatott jellegzetességeket csupán jelezheti, de nem kényszerítheti az egész nemzetre. *Adelung, Einleitung in die deutsche Sprachlehre.*

II.

A magyar mint keleti nyelv

51.§. A nyelvek sajátos felosztásának, amelyet a magyar nyelv törvényeinek meghatározásában fontolóra kell venni, lényege az, ami a keleti nyelveket megkülönbözteti a nyugatiaktól. Az előbbieket ugyanis olyan alap- és jellemző tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek által egyfelől egymással rokonságuk révén szoros kapcsolatban állnak, másfelől viszont a nyugatiaktól mivoltuk szerint eltérnek.

52.§. A magyar nyelv olyannyira keleti, hogy belső és lényeges sajátosságainak sérelme nélkül egyáltalán nem lehet valamelyik nyugati nyelv szabályaihoz igazítani. Innen van az, hogy törvényei, amelyeket eddig helyes rendszerezés nélkül és kiváltképp a latin nyelv törvényeinek normája szerint dolgoztak ki, valamint bizonytalan összevetésekkel és kellő rend nélkül szétziláltak, több kárt okoztak anyanyelvünknek, semhogy az így alakult latinizmusokból, valamint az ebből fakadt számos más hibából eredeti és természetes tisztaságába könnyűszerrel vissza lehetne állítani.

53.§. Kivánatos itt a fogyatkozások és hibák olyanféle példáit felemlíteni, amelyek a latin nyelv szabályainak a mi nyelvünkre való gondatlan alkalmazásából eredtek.

54.§. Először: Ha igaz az, amit Adelung állít (*Deutsche Sprachlehre 1. Theil 2. Abschnitt, 10. Kapital von den Praepositionen*), hogy: "A prepozíciókkal azt pótoljuk, amit a deklináció eseteivel nem fejezhetünk ki; és hogy használatuk olyan nyelvben, amelyikben a deklináció hiányos és tökéletlen (mint amilyen a német nyelv), szélesebb körű, mint bármely más nyelvben, amelynek tökéletesebb a deklinációja, (mint amilyen például a latin)," ebből nyilvánvalóan következik, hogy a helyes útról nagymértékben letér az a grammatikus, aki a magyar esetek számát a latin nyelv alapján igyekszik meghatározni.

55.§. Prepozíció, amelyet nyelvünkben posztpozíciónak kell neveznünk, és amely a főnévben, kapcsolódva hozzá, alaki változást nem okoz, hűsz van: alatt, alá, által, gyanánt, ellen, elől, előtt, felétt, felé, helyett, körül, között, mellett, mellé, mögött, miatt, nélkül, szerint, iránt, után. A következő hét szó: feltyül vagy felül, innen, túl, kivül, közel, vissza, messze, amelyek a főnévben különböző eseteket vonzanak, bár a latinban (ha nem vesszük figyelembe a vissz, retro alakot) eredeti értelmű prepozíciókkal fejezzük ki őket: supra, cis, trans, extra, prope, procul, a magyarban nem mentesek oly mértékben a határozószók természetétől, hogy a posztpozíciókhoz sorolhatnánk őket.

56.§. Az egyéb viszonyulásokat, amelyekbe két dolog kerülhet az állítmány révén, és amelyeket a latinban ennek megfelelően prepozíciókkal kell kifejezni, nyelvünkben olyan szótagokkal kell jelölni, amelyek a valódi névragozástól vagy

ami ugyanaz, a deklináció eseteitől sem természetük, sem valami külső sajátosságuk alapján nem különböznek.

57.§. A magyarban a következő húsz eset van:

<i>Nominativus:</i>	<u>vár, várak; arx, arces.</u>
<i>Genitivus:</i>	<u>váré, váraké; arcis, arcium.</u>
<i>Dativus:</i>	<u>várnak, váraknak; arci, arcibus.</u>
<i>Accusativus:</i>	<u>várat, várakat; arcem, arces.</u>
<i>Ablativus:</i>	<u>vártúl, váraktúl; ab arce, arcibus.</u>
<i>Illativus:</i>	<u>várba, várakba; in arcem, arces.</u>
<i>Elativus:</i>	<u>várból, várakból; ex arce, arcibus.</u>
<i>Adlativus:</i>	<u>várhoz, várakhoz; ad arcem, arces.</u>
<i>Delativus:</i>	<u>várról, várakról; de arce, arcibus.</u>
<i>Sublativus:</i>	<u>várra, várakra; super arcem, arcibus.</u>
<i>Supernativus:</i>	<u>váronn, várakonn; super arce, arcibus.</u>
<i>Locativus:</i>	<u>várban, várakban; in arce, arcibus.</u>
<i>Conjunctivus:</i>	<u>várral, várakkal; cum arce, arcibus.</u>
<i>Adjunctivus:</i>	<u>várnál, váraknál; juxta arcem, arces.</u>
<i>Causativus:</i>	<u>várért, várakért; pro arce, arcibus.</u>
<i>Terminativus:</i>	<u>várig, várakig; usque arcem, arces.</u>
<i>Transformativus:</i>	<u>várrá, várakká; in arcem, arces.</u>
<i>Substitutivus:</i>	<u>várúl, várakúl; instar arcis, arcium.</u>
<i>Distributivus:</i>	<u>váronkint, várakonkint</u> , amelyet a latin sajátosan a <u>tim</u> toldalékkal fejez ki: <u>donatim</u> ; és végül
<i>Collectivus:</i>	<u>várostúl, una cum arce</u> , amelynek nincs többes száma.

58.§. *Másodszor:* A magyar passzívummal kapcsolatos hibák úgyszintén a latin nyelvtannak nyelvünkre való óvatlan

alkalmazásából eredtek. Az ódik és az ődik képzőnek bizonyos esetekben ugyan, szenvedő jelentése van: aszalódik, büntetődik, amit a latin csak szenvedő alakkal fejezhet ki: siccatur, punitur; ám ha ennek a jelentését a latin passzívummal tüzetesebben összevetjük, könnyen kiderül, hogy a kettő között jelentős a különbség. A latin passzívum ugyanis az alanyról azt állítja, hogy valamilyen külső cselekvőtől szenved el valamit; az ódik, ődik képző viszont külső cselekvőt egyáltalán nem vesz figyelembe. Továbbá az -edik, -ődik, -odik; -ézik, -őzik, -ozik és a -kődik, -kődik, -kodik; -kézik, -kőzik, -kozik képzők azonkívül, hogy ugyancsak nem rejlik bennük valamely külső cselekvő képzete, egyre inkább az aktívum jelentéséhez közelednek; ezt a középigék többi képzőjéről: -ad, -ed; -ég, -ög, -og; -al, -ol, -el, -öl, -ül, -úl; -gal, -gel; -kál, -kél; -dogál, -degél, -dögél; -des, -dős, -dos; -at, -et; -ít; az, ez még nagyobb mértékben állíthatjuk. A latin szenvedőt tehát sajátosan és megfelelő formában ezeknek a képzőknek egyikével sem fejezhetjük ki.

59.§. Végül elődeink észrevéve azt, hogy az olyan képző, amellyel a latin szenvedő említett tartalmát ki lehet fejezni, hiányzik nyelvünkben, a műveltető igéhez folyamodtak, amelynek -at, -et vagy -tat, -tet képzője ugyan cselekvő, de mégis oly értelmű, hogy a latin szenvedő kifejezésére igen jól szolgálhat. Így hogy a dolgot példával világítsuk meg, az aszaltat ige, curat, ut alter aliquid siccet vagy curat per alterum aliquid siccari, a szenvedő alanyon kívül, amelyet aszalnak, és az elsődleges cselekvőn kívül, aki az alanyt aszalásra készíti, a másodlagos cselekvő képzetét is magába

foglalja, aki által az alany aszaltatik; ez utóbbi a latin szenvedő kifejezésére különösen szükséges (58.§.). Tehát ehhez az igéhez: aszaltat, amely egyébként cselekvő alak, a kijelentő mód jelen és jövő idejű egyes szám harmadik személyében a szónyújtó -ik szótagot illesztjük: aszaltatik, siccatur, aszaltatandik, siccabitur; ugyanennek a jelen idő egyes számú második személyében a szabályos sz toldalékot a sziszegők (18.§.) -ol, -el, -öl végződésével helyettesítjük: aszaltatol, ehelyett: aszaltatsz; Továbbá a felszólító mód jelen és jövő idejű egyes szám második személyű alakját: aszaltassál, aszaltatandgyál a cselekvőben lehetséges rövidítéstől megfosztjuk, végül az accusativus helyett ablativuszszal kapcsolódik, és így *a szokás által* épp azt fejezi ki, amit a latin szenvedő szokott jelölni.

60.§. Nehogy ezt a tanítást, amely szerint a magyar szenvedő alakok a műveltetőktől pusztán egyetlen vonatkozásban térnek el egymástól, különféleképpen, sőt esetleg visszajára fordítva értelmezzék, szükségesnek tartottam, hogy itt a műveltető igékről a következő megszorításokat adjam elő.

- 1.) Az egytagú cselekvő igékből műveltetőket az -at, -et képzővel képezünk: irat, irtat, hintet, kéret. Azok pedig, amelyek -t-re végződnek, és a felszólító módban ezt a záró végződést -ss-re változtatják, a műveltetőben -tat, -tet képzőt kapnak: vettet, arattat. Egyedül a fest követi az előbbieket: festet.
- 2.) A több szótagú cselekvő alakokból a műveltetőt -tat, -tet képzővel képezzük: üldöztet, árnyékoztat, mutattat, tsábíttat, hüvített. Azok azonban, amelyek két mással-

hangzóra végződnek, a jóhangzás kedvéért az **-at** vagy **-et** kápzót igénylik: tapíntat, tekíntet, akaszat, eresz-
tet.

- 3.) A középigékből műveltetőt közvetlenül nem képezhetünk. Amelyeket ezekből **-at**, **-et**, vagy **-tat**, **-tet** képzővel képezünk csak egyszerű cselekvő igék: éget, kongat, múlat, osztat, hadakoztat, gyanakodtat, gvőnyörköd
ted, vetek
ded.

Az ilyen cselekvő igéket továbbá két csoportra kell osztani. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek az alanyról általában azt állítják, ami valamely tárgyban valamilyen állapotot vagy sajátosságot vagy valamelyikük változását idézi elő: éget, kongat, múlat, osztat, billéget, pirongat. És ezekből új **-tat** vagy **-tet** szótaggal műveltető igék képződnek: éget-
tet, kongattat, múlattat, oszlattat, billégettet, pirongat-
tat. A második csoportba azok tartoznak, amelyek az alanyról azt állítják, hogy valamely másik, nem elsődleges alany által olyan cselekvést vagy változást végeztet, amely éppen erre a másodlagos alanyra hat ki: gondolkoz
tat, gyanakod
tat, gvő-
nyörköd
ted. Ezekből azután műveltetőket nem képezhetünk; mivel a műveltető a nem elsődleges alany által olyan cselekedetet végeztet, amely nem erre a másodlagos alanyra, hanem valamely harmadik szenvedő alanyra hat, mint az 59.§.-ban szó volt róla.

61.§. *Harmadszor.* A módok számát a latin alapján megállapítani ugyanazon okból helytelen. A héberben csak kijelentő mód, benoni és pahul melléknévi igenév, parancsoló mód és főnévi igenév van. A magyarban nagyobb a módok

száma, mint a héberben, de kisebb, mint a latinban, mégpedig: kijelentő mód alanyi és tárgyias alakban: kér, kéri; óhajtó: kérne, kérné; felszólító: kérjén, kérije; főnévi igenév: kérni, kérnie; melléknévi igenév: kérő; határozói igenevek: kérvén, kérve. A többi latin módot körülírással fejezzük ki: mikor, vajha, volna stb., de ezekre főlöslöges példákat felhozni, mert a kezdőket megterhelik.

62.§. *Negyedszer.* Ugyanilyen az igeidők rendszere. A héberben kijelentő módban csak elbeszélő múlt és jövő idő, egyebekben pedig csak jelen idő fordul elő. A magyar minden módban használja a jelent és a jövőt; a befejezett múltat kijelentő módban és a melléknévi igenévben, az elbeszélő múltat csak kijelentő módban. Egyéb, latinban használt időket a vala, volt, stb. alakokkal írja körül, amelyekkel szintén nem kell terhelni a kezdőket.

63.§. Hogy a magyar elbeszélő múltat: íra, kére és a tárgyias alakban: írá, kéré a latin szabályoktól félrevezetett grammatikusok mennyire helytelenül, sőt szakszerűtlenül – mint kevésbé használatosat – *praeteritum historicum* névvel jelölték, ez abból is nyilván kiderül, hogy az egész óhajtó módot: írna, kérne, írná, kérné és részben a felszólító módot is: írjak, kérjek, írja, kérije ebből képezzük; ezek a módok, ha az óhajtó helyzetét és a felszólítás természetét megfontoljuk, a *múlt* időből semmiképpen sem keletkezhetnek.

64.§. Nyelvünk eredeti jövő idejét: írand, kérend és tárgyias alakban: írandgva, kérendi - a latin igeragozás helyte-

len alkalmazásával -, az eszmei és körülírásoz kötőmóddal együtt elvetve, a kijelentő módban egy másik, a főnévi igenév és a fog ige segítségével alakított körülírást: irni fog vagy fogja, kérni fog vagy fogja, fogadtak el.

65.§. *Ötödször*: Végül a latin nyelv szabályainak azon utánzása, amely az igeragozásban az egyes szám harmadik személyét az utolsó helyre teszi, ugyanezen az alapon fölöt-
tebb hibás. Ugyanis

- 1.) az egyes szám harmadik személye a kijelentő módban maga a tő és minden további ragozás alapja.
- 2.) Az egyéb módokban csak az idő és mód toldalékát veszi fel, valamint az egyes idők minden más személyét alakítja ki, úgy hogy ezekhez képest méltán mondhatjuk törzsszónak és alapnak. A személyeknek az a rendje, hogy a harmadikat teszik az első, az első pedig az utolsó helyre, keleti eredetű, és ezt nemcsak az igeragozásban, hanem a szótárakban is szigorúan figyelembe kell venni, mert a józan ész megkívánja, hogy a szógyökereket és az alapszókat tegyük az első helyre, nem pedig a származékokat vagy ragos alakokat.

66.§. Miként bizonyos az, hogy grammtikusaink egyáltalán nem kételkedtek abban a rokonságban, amely a magyar nyelv és az Ószövetség szent nyelve között fennáll, mindazonáltal, miután erre csak kevés szóval utaltak, a szabályok kidolgozásában a latin nyelv törvényeihez mint az előbbieket normájához tértek vissza ismét. Ugyanígy kétségtelen viszont, hogy azok a kevesek, akik felismerték, hogy a magyar

nyelvet a héber vagy valamely keleti nyelv sajátosságaival kell összevetni, a másik végletbe esve, ezeknek a nyelveknek a rokonságát, mintha bizony csak nyelvjárási különbségek lennének köztük, szükségtelen mértékben kiterjesztették.

67.§. A gyökerek különbözősége, a szavak képzésében és ragozásában megnyilvánuló eltérő mód, és végül a nyelv eltérő szerkezete az egyes nyelveket annyira elkülöníti egymástól, hogy lényegükben különböznek. Ilyen eltérés az, ami a keleti nyelveket a nyugatiaktól elkülöníti. Ha továbbá a gyökerek meg a képzések és ragozások szótagjai különböznek ugyan, de a szóképzés és szóragozás rendszere, valamint végül a beszéd szerkesztésének módja általában véve csaknem hasonló; akkor az ilyen nyelvek mint rokonok és ugyanahhoz a családnak tartozók csak az egésznek részeként különböznek egymástól. És csupán ezen okból mondhatjuk, hogy a magyar nyelv a héberék szent nyelvéhez hasonló. Ha végül maguk a szógyökök, valamint a képzések és ragozások szótagjai csak a rokon magánhangzókat vagy kevés esetben néhány mássalhangzót illetően térnek el egymástól, akkor a nyelv egészében ugyanaz marad, és csak különböző nyelvjárásokra oszlik.

68.§. Ezért a héber és a magyar nyelv között lévő hasonlóságot nem a gyökökben, nem a ragozások szótagjaiban vagy a képzőkben és még kevésbé a betűk - mint például a vav és a v - összevetésében kell keresnünk; hanem egyedül a képzés, a ragozás és a beszéd szerkezetének hasonló módjára kell korlátoznunk, hacsak nem akarnánk - ami helytelen lenne - ezeket a nyelveket pusztán két nyelvjárásnak tekinteni.

69.§. Hasonlóságuk főként az alábbi sajátosságokban nyilvánul meg. *Először*. Egyik nyelv szelleme sem tűri el könnyen, hogy a szavak képzésében és ragozásában két magánhangzó találkozzék. Innen van a héber nyelv szabálya: *a szó magánhangzója elhárítja a toldalék magánhangzóját*. Hasonlóképpen a magyar, miközben ragozza vagy képezi a szavakat, az ilyen találkozás elkerülésére vagy a toldalék szótagjának magánhangzóját hagyja el, és azt ékezettel pótolja: epék, fák, ehelyett: epek, faak; vagy közbeiktatott hangot vesz fel: szövi, lovak, ehelyett: szöi, lóak; vagy végül, ami ritkábban fordul elő, magának a szónak a magánhangzóját hagyja el: barnúl, szomorodik, keserődik ehelyett: barnaúl, szomorúodik, keserűodik.

70.§. *Másodszor*. Ha a héberben megnyúlik a szó, az ékezetet vagy tónust leginkább hátrább teszik, vagy a dagesch ponttal, vagy a hang kettőzésével pótolják, amelyet azonban a torokhangok és a resch nem viselnek el. Egyébként a héber nyelv a szóból nem könnyen hagy el valamit, amit más módon ne pótolna, de nem is vesz fel valamit a szóba, amelyből azért valamit el ne hagyna. A magyar hasonlóképpen a szó megnyújtásával az ékezetet vagy a tónust igen gyakran hátra helyezi: kéz, kezeknek; méz, mézeknek; hála, háláknak, ahol a tónus a második szótagon van; tűz, tűzének, alma, almája, szó, szövének. Ezenkívül az utolsó hang kettőzését birtokos vagy tárgyas toldalékok előtt, amelyek révén a szó megnyúlik csaknem mindig elvárjuk: vadászsza, sassát, olvassa, szárnyva; ezt azonban a torok-, az ajakhangok és a pergetett r hang egyáltalán nem tűrik el: írja, napja, vágja

ehelyett: irra, nappa, vágga (16.§.). Végül pótlás nélkül nem egykönnyen hagy el valamit: almák, elmém, étet helyett: almaak, elmeem, esztet az észik igéből; és pótlást sem vesz fel a szó valamiféle csonkítása nélkül: lovat, szövi helyett: lóat, szői, ahol a y betoldásáért az ékezetet elhagyjuk.

71.§. *Harmadszor.* A héber nyelv csak egy névragozást, és ami az igék ragozását illeti, egyetlen igeragozást használ. A magyar hasonlóképpen a névszók és az igék ragozásában – ha, ami az utóbbiakat illeti, néhány, az 59.§.-ban részben említett esetet nem tekintjük – semmi más különbséget nem alkalmaz, mint hogy a toldalékok magánhangzóit, az azokat közvetlenül megelőző magánhangzóhoz igazodva, a jőhangzás érdekében különféleképpen megváltoztatja: szál, szálak; rész, részek; tők, tökök; nap, napok; és az igékben: szúr, szúrtok; kér, kérték; tör, törtök.

72.§. *Negyedszer.* Mindkét nyelv használja a névszókban a birtokos, az igékben pedig a tárgyas ragot, amelyet azok végződéséhez szoktak illeszteni, és amely a szó utolsó hangjában bizonyos esetekben, a keleti nyelvek szokása szerint, különböző, mégpedig nyomósító változásokat idéz elő (14.§.). És innen ered mindkét nyelvben a főnevek kettős alakja; tudniillik az általános: kő, kövek, köveknek és a toldalékos: kővem, kőveink, kőveiknek; valamint az igeragozás kettős alakja is: tudniillik az alanyi vagy általános: ír, írsz, írok, írnak, írtok, írunk és a tárgyas, azaz toldalékos: írja, írod, írom és írják, írjuk. Hogy a nyomósító változások az igékben

mindmáig megvannak, a névszókban viszont gyakrabban elmaradnak, azt már a 17.§.-ban megállapítottuk.

73.§. Legyen szabad itt példát felhozni mindkét nyelv birokos és tárgyas ragjaira. A héber davar, a magyar szó és a latin verbum ragos alakban a következő változásokon megy át:

I. *Egyes számú rag egyes számú főnévvel*

dváro, szava, verbum ejus

dvárka, szavad, verbum tuum

dvári, szavam, verbum meum

Többes számú rag egyes számú főnévvel

dvarám, szavok, verbum eorum

dvárkhem, szavotok, verbum vestrum

dvárénu, szavunk, verbum nostrum

II. *Egyes számú rag többes számú főnévvel*

dvárav, szavai, verba ejus

dvárajka, szavaid, verba tua

dváraj, szavaim, verba mea

Többes számú rag többes számú névszóval

divréhem, szavaik, verba eorum

divrékhem, szavaitok, verba vestra

dvarénu, szavaink, verba nostra

74.§. Ami pedig az igékben a tárgyas ragot illeti, az alanyi alaknak a múlt ideje a héberben és hasonlóképp a magyarban a következő:

maszár, adott, dedit,

maszárta, adtál, dedisti,

maszárti, adtam, dedi.

A tárgyas alak pedig, ahol az első személy a magyarban
- adtam – változatlan marad:

meszáru vagy meszaráhu, adta, dedit hoc.

- bármely nemben és számban fordul elő – azt a hoc névmás
által mutatjuk be

meszártíhu, adtad, dedisti hoc.

Hasonlóképpen az alanyi alak jövő ideje:

iimször, adand, dabit.

a tárgyas alaké pedig:

iimszró, adandgva, dabit hoc.

Végül a felszólító mód, amely a héberben nem különbözik a
főnévi igenévtől, az alanyi alakban a következő:

meször, adgvál és kihagyással adgy; vagy főnévi
igenévvél: adni, da vagy dare.

A tárgyas alakban pedig:

maszró vagy maszréhu, adgvad, kihagyással add;
vagy a főnévi igenévvél adnod, da hoc vagy dare hoc tu.

75.§. Mivel pedig a magyar nyelvnek nemcsak a nyugati,
hanem a keleti rokon nyelvektől való különbözősége kivált-
képp a gyökök vagy használatuk lényeges különbségében,
sőt nagy mértékben éppen a képzők és ragok eltérésében áll
(67.§.); a grammatikusnak, aki ennek szabályait ki akarja
dolgozni, fő feladata, hogy a ragok és képzők szótagjait
gondosan összeállítsa, és értelmüket, a lehető legpontosabban
meghatározza.

76.§. Nehogy ily fontos dolgot elmulasszák, nyelvünk képzőit és ragjait röviden itt is vázolom; bővebb ismertetésüket azonban, különösen ami értelmüket illeti, nehogy ez a kis munkám a kelleténél jobban megnövekedjen, kénytelen vagyok magukra a Törvényekre hagyni.

77.§. A főnevek képzői, amelyeknek segítségével egykor magukból a természetet utánzó elemi, vagyis gyökérhangokból jöttek létre a dolgok nevei, és amelyek a már kialakult gyökerekből való főnevek képzésére szolgálnak, fokozatosan növekvő elhomályosultságuk szerint rendbeszedve, a következők:

- 1.) -ás, -és: igazgatás, szenvedés.
- 2.) -ság, -ség: árvaság, vitézség.
- 3.) a kicsinyítők közül -ka, -ke: leányka, edényke; mi-ként: -atska, -otska; -etske, -etske, -ötske is: ágatska, dombotska, ebetske, férgetske, közötske.
- 4.) -ú, -ű: hatalmú, végű, amelyek a főnevek és melléknevek között csaknem úgy foglalnak helyet, mint a melléknévi igenevek az igék és a főnevek között.
- 5.) -at, -et: ruházat, ütközet.
- 6.) -ány, -ény, -mány, -mény, -vány, -vény: lapány, vetény, adomány, vetemény, oltvány, gyűlevény.
- 7.) -ász, -ész: madarász, ebész.
- 8.) -alom, -elem: ártalom, félelem; ezek eddig elég világosak. A következők értelme, idővel, homályosabbá vált; velük tehát új szavak alkotásában óvatosabban kell eljárunk.
- 9.) -ok, -dok, -nok, : árok, nyomdok, álnok, hajnok.

- 10.) -asz, -esz: dugasz, eresz.
- 11.) -og, -ag, -eg, -ög, -ög: sárog, balog, fuvatag, heve-
teg, férög, hörtsög.
- 12.) -ár, -ér: kúlsár, főszer, töltésr.
- 13.) -ály, -ély: osztály, veszély.
- 14.) -ék, -dék, -lék, -nyék: ágvék, ménédek, főzelék,
árnyék.
- 15.) -ak, -dak, -lak, -nak: alak, vakondak, salak, laz-
nak.
- 16.) -ek, -ek: lélek, étek, véték.
- 17.) -al, -el: hivatal, hitel.
- 18.) -ál, él: fonál, kötél.
- 19.) -ts: tekerts, habarts.

78.§. A mellékevek képzői a következők:

- 1.) -os, -as, -es, -s, -ös: boros, ártalmas, völgves,
híres, bőrös.
- 2.) fosztóképzők: -tlan, -tlen; -talan, -telen, vagy -atlan,
-etlen: bimbóttlan, mezőtlen; tsintalan, hütelen; fa-
ragatlan, süvegetlen.
- 3.) -i: házi, budai, epörjesi.
- 4.) -od, -ad, -éd, -öd számnévképzők, amelyekhez a ra-
gozható -ik nyújtó toldalék kapcsolódik úgy, hogy
valódi képzőknek inkább az alábbi végzódéseket kell
nevezni: -adik, -odik, -édik, -ödik: harmadik, ható-
dik, ötödik, szeredik.
- 5.) -só, -ső sorszámnevképzők: alsó, belső.

- 6.) A fokozás képzői: -obb, -abb, -ebb, -ëbb, -öbb vagy összevonással egyszerű -b: lágvabb, nagvobb, melegebb, szëbb, több, alkalmatosb, szërentsësb; ezekbõl a felsõfokok a leg- elõtaggal keletkeznek: legszëbb, legtöbb.
- 7.) -nvi mennyiségképzõ: lábnyi, rõfnyi, parányi a pára, gyökërbõl, morzsányi.

Homályosabbak a következõk:

- 8.) -atos, -ctës: alkalmatos, figvelmetës.
- 9.) -ékony, -ékëny: hajlékony, dõlékony.

79.§. Mind a fõnevek, mind a melléknevek toldalékai vagy esetei, mint ahogy már az 57. §.-ban részben láttuk, a mély és magas hangú névszók esetében egyaránt a következõk:

- 1.) a többes nominativusé: -ok, -ak, -ek, -ëk, -ök, -k.
- 2.) mindkét szám genitivusáé: é.
- 3.) a dativusoké: -nak, -nek.
- 4.) az accusativusoké: -ot, -at, -et, -ët, -öt, -k.
- 5.) az ablativusoké: -túl, -tül vagy az erdélyi és a dunai tájszólás szerint: -tól, -töl.
- 6.) az illativusoké: -ba, -be.
- 7.) az elativusoké: -bül, -bül vagy az erdélyi és a dunai tájszólás szerint: -ból, -böl.
- 8.) az adlativusoké: -hoz, -hez, -höz.
- 9.) a delativusoké: -rül, -rül vagy az erdélyi és a dunai tájszólás szerint: -ról, -röl.
- 10.) a sublativusoké: -ra, -re.
- 11.) a supernativusoké: -onn, -ënn, -önn, -nn.

- 12.) a locativusoké: -ban, -ben.
- 13.) a conjunctivusoké: -al, -el, amely a tiszta főnevekben y betoldást vesz fel (70. §.): almával, epével; a nem tiszta főnevekben pedig a szó utolsó hangját kettőzi: házzal, légygvel.
- 14.) az adjunctivusoké: -nál, -nél.
- 15.) a causativusoké: -ért.
- 16.) a terminativusoké: -ig.
- 17.) a transformativusoké: -á, -é, amely az előtte lévő mássalhangzót, miként a conjunctivus eset toldaléka, megkettőzi: házzá, légygvé; a magánhangzót viszont y betoldásával és ékezettel megváltoztatja: almává, epévé.
- 18.) a substitutivusoké: -ül, -ül.
- 19.) a distributivusoké: -onkint, -enkint, -önkint.
- 20.) a collectivusoké: -ostúl, -astul, -estúl, -estül, -östül.

80.§. A főnevek birtokos ragjai a következők:

1.) Egyes számban egyes számú főnévvel:

a.) a harmadik személyben: -a, -e.

b.) a második személyben: -od, -ad, -ed, -öd, -öd.

c.) az első személyben: -om, -am, -em, -em, -öm.

2.) Többes számban egyes számú főnévvel:

a.) a harmadik személyben: -ok, -ek, -ök.

b.) a második személyben: -tok, -tek, -ők vagy
betoldással: -otok, -etek, -ötök.

3.) Egyes számban többes számú főnévvel:

a.) a harmadik személyben: -ai, -ei.

b.) a második személyben: -aid, -eid.

c.) az első személyben: -aim, -eim.

4.) Többes számban többes számú főnévvel:

a.) a harmadik személyben: -aik, -eik.

b.) a második személyben: -aitok, -eitök.

c.) az első személyben: -aink, -eink. (73.§.)

81.§. Az igéknek kétféle képzői vannak; tudniillik egyeseket eléjük, másokat utánuk szoktunk illeszteni. Az előbbieket előképzőnek nevezzük, és csak hat van belőlük: bé-, el-, fel-, ki-, le-, még-. A többi szó, amelyet írónk kötőjellel az igék elé illesztenek, vagy névutó, vagy határozószó és a szóösszetételről szóló fejezethez tartozik.

82.§. Az igék képzőtoldalékai, növekvő elhomályosultságuk rendjében, a következők:

1.) -odik, -édik, -ődik: szagosodik, hevesedik,

gőrtsődik

2.) -kodik, kédik, -kődik: gyomroskodik, ősmérmédk,

gyülőlkődik.

3.) -ozik, -ézik, -őzik: illatozik, esedézik, gyümölső-

zik.

4.) -kozik, -kézik, -közik: gondolkozik, ellenkézik,

ütközik.

5.) a hatóké: -hat, -het: írhat, kérhet.

6.) -at, -et, középrendűekből a cselekvőké: éget, oszlát
és a cselekvőkből a műveltetőké: írat, kéret. (60.§.)

7.) -tat, -tet: a középrendűekből a cselekvőké: váragoz-
tat, gyönnörködtet és a cselekvőkből a műveltetőké:
égettet, oszlattat. (60.§.)

- 8.) -ül, -ül: lapúl, szelídül.
- 9.) -ít: gvámolít, feketít.
- 10.) -ad, -ed: forrad, senyved.
- 11.) -aszt, -eszt: forraszt, senyveszt.
- 12.) -oz, -az, -ez, -éz, -öz: oldoz, ágvaz, legvez, himéz, kötöz.
- 13.) -áz, -éz: madaráz, egeréz.
- 14.) -og, -ég, -ög: nyavalvog, keserég, füstölög.
- 15.) -an, -en: fortvan, tsöppen.
- 16.) -ol, -al, -el, -él, -öl: gvalogol, szállal, ügvel, cbédél, böjtöl.
- 17.) -ál, -él: kanditsál, vetél.
- 18.) -gat, -get vagy betoldással: -ogat, -éget, -öget: kandítgat, meritget, bántogat, veréget, ütöget.
- 19.) -gál, -gél, -kál, -kél, -dogál, -dégél, -dögél: maradgál, meredgél, írkal, mérkél, álldogál, érdégél, nődögél.
- 20.) -ódik, -ődik: aszalódik, büntetődik.
- 21.) -ődzik, -ődzik helyett: -ódozik, -ődözik: hallgatódik, dörgölődik.
- 22.) -dos, -dés, -dös: tsapdos, tsípdés, öldös.

83.§. Az alanyi igeragozás ragjai vagy a módok, az idők, a számok és személyek toldalékai, amelyeket a szó gyökeréhez vagy az alapszóhoz szoktak illeszteni, elhagyva azonban a szónyújtó -ik toldalékot, amelyet az igékben nem ragozunk, a következők:

- I. 1.) A kijelentő mód elbeszélő múltjának toldalékai: -a,
-e.
- 2.) A kijelentő mód múlt idejének: -ott, -att, -ett, -ett,
-őt, -t.
- 3.) A kijelentő mód jövő idejének: -and, -end.
- 4.) A feltételes mód jelen idejének: -na, -ne.
- 5.) A feltételes mód jövő idejének: -andana, -endene.
- 6.) A felszólító mód jelen idejének: -on, -en, -ön.
- 7.) A felszólító mód jövő idejének: -andgvon, -endgvon.
- 8.) A jelen idejű melléknévi igenév: -ó, -ő.
- 9.) A múlt idejű melléknévi igenév: -ott, -att, -ett,
-ött, -ott, -tt.
- 10.) A jövő idejű melléknévi igenév: -andó, -endő.
- 11.) A jelen idejű főnévi igenév: -ni.
- 12.) A jövő idejű főnévi igenév: -andani, -endeni.
- 13.) A határozói igenevek: -ván, -va és -vén, -ve.
- II.14.) Az egyes szám harmadik személy alakjait csak a módok és az idők alább leírt toldalékaival kell ellátni. (65.§.)
- 15.) A többes szám harmadik személy ragja mindegyik módban és időben: -nak, -nek vagy betoldással: -anak, -enek.
- 16.) Egyes szám második személyben sz vagy l, mégpedig:
- a) a kijelentő mód jelen és jövő idejében: sz vagy betoldással: asz, esz. Kivéve a sziszegőket (11.§.) és a szenvedő alakokat (59.§.), amelyek -ol, -el, -öl toldalékot kívánnak;
- b) a többi módban és időben: -ál, -él.

17.) A többes szám második személyben: -tok, -tek, -tők
vagy betoldással: -otok, -eték, -ötök.

18.) Az egyes szám első személyben: k, kivéve a kijelentő
mód múlt idejét, amelyben -am, -em a végződés.
Mégpedig:

a) a kijelentő mód jelen és jövő idejében: -ok, -ek,
-ők

b) a kijelentő mód elbeszélő múltjának és az egész
feltételes mód alakjaiban: -ék.

c) végül az egész felszólító módban: -ak, -ek.

19.) A többes szám első személyében: -nk, mégpedig:

a) a kijelentő mód múlt idejében és az egész fel-
szólító módban: -unk, -ünk.

b) viszont az elbeszélő múltban és az egész felté-
teles módban: -ánk, -énk.

84.§. Továbbá a tárgyas ragozás ragjai vagy végződései,
amely a módok és idők toldalékait megtartja, a következők:

1.) Egyes szám harmadik személyben, mégpedig:

a.) a kijelentő mód jelen és jövő idejében a mély
hangrendű igékben: -a, a magas hangrendűekben
pedig: -i.

b.) a kijelentő mód elbeszélő múltjában és az egész
feltételes módban: -á, -é.

c.) a kijelentő mód múlt idejében, az egész felszólító
módban és a főnévi igenevekben: -a, -e.

2.) A többes szám harmadik személyben, mégpedig:

- a.) a kijelentő mód jelen és jövő idejében a mély hangrendű igékben: -ák, a magas hangrendűekben: -ik.
- b.) a főnévi igenévben: -ok, -ek, -ők.
- c.) a többiben: -ák, -ék.
- 3.) Az egyes szám második személyben, mégpedig:
- a.) a kijelentő mód jelen és jövő idejében és a főnévi igenévben: -od, -ed, -öd.
- b.) a kijelentő mód elbeszélő múltjában és az egész feltételes módban: -ád, éd.
- c.) egyebüttl: -ad, -ed.
- 4.) A többes szám második személyben, mégpedig:
- a.) a kijelentő mód jelen és jövő idejében a mély hangrendűekben: -átok, a magas hangrendűekben: -íték.
- b.) a főnévi igenévben: -otok, -étek, -ötök.
- c.) egyebüttl: -átok, -étek.
- 5.) Az egyes szám első személyben, mégpedig:
- a.) a kijelentő mód jelen, múlt és jövő idejében, valamint a főnévi igenévben: -om, -em, -öm.
- b.) a kijelentő mód elbeszélő múltjában és az egész feltételes módban: -ám, -ém.
- c.) egyebüttl: -am, -em.
- 6.) A többes szám első személyben, mégpedig:
- a.) a kijelentő mód jelen, múlt és jövő idejében, valamint az egész felszólító módban: -uk, -ük.
- b.) a kijelentő mód elbeszélő múltjában és az egész feltételes módban: -ánk, -énk, amelyek az alanyi alak ragjaitól nem különböznek.

c) a főnévi igenévben: -unk, -ünk.

- 7.) Az egyes szám első személyben azzal a toldallékkal, amely mindkét szám második személyét jelöli, minden módban és időben, kivéve a főnévi igenevet, amelynek nincs ilyen toldaléka: -lak, -lek.

85.§. A határozók toldalékai a következők:

- 1.) -an, -en: számosan, szépen.
- 2.) -an, -en a számnevekben: hatan, heten.
- 3.) -ül, ül: gazúl, bőtstelenül.
- 4.) -szor, -szer, -ször: száromszor, négyszer,
ötyszer.
- 5.) -ta, -te: gyakorta, kétszerte.
- 6.) -képpen: múlatásképpen.
- 7.) -kint: múlatáskint.
- 8.) -sza, -sze: ládsza, nézsze.
- 9.) -lag, -leg: múlólág, elegvesleg.
- 10.) -int: alkalmasint, részint.

86.§. Mivel minden képzőnek vagy ragnak biztos és meghatározott jelentése van, és így a szógyökér vagy alapszó eredeti jelentéséhez valamilyen mellékképzetet ad hozzá; kétségtelen, hogy egy-egy nyelv annál tökéletesebb, minél pontosabban követi azt a szabályt, amely megkívánja, hogy bármely eltérő mellékképzethez a képzésnek vagy ragozásnak is az eltérést kifejező szótagja tartozzék. A grammatikus tehát rosszul tenné, ha ezeknek a szótagoknak általánosan elfogadott rendjét, önkényesen egyszerre más-más tartalom jelölésére alkalmazva őket, szeszélye szerint megzavarná.

87.§. Származékszavakat egyes képzőkkel többnyire igékből, másokkal melléknevekből, ismét másokkal főnevekből szoktak képezni; ezek használatában tehát a szokást a legnagyobb mértékben tekintetbe kell venni. Vannak azonkívül olyan képzők is, amelyek külső alakjukat illetően eltérnek egymástól, mégis ugyanannak a tartalomnak a kifejezésére szolgálnak; de úgy, hogy egyikük a szavaknak csak meghatározott fajtáiból a másik pedig másokból alkot származékszavakat. Így az -at vagy az -et szótag azon igei származékok képzésére szolgál, amelyeknek a latin -tus és -tum felel meg: eredet, ortus, áldozat, oblatum; mégis azokban az igékben, amelyekből ugyanezen -at vagy -et műveltetőket képez (60.§.): írat, adat, kéret, az új igei származékok képzésére nem ezeket, hanem a -mány vagy -mény képzőket alkalmazuk: íromány, adomány, kéremény, scriptum, datum, postulatum.

III.

A magyar mint nemzeti nyelv

88.§. A magyar mint nemzeti nyelv, amely belső sajátosságai révén az összes többitől eltér (1.§.), három fő nyelvjárássra tagolódik, mégpedig a tiszaira, az erdélyire és a dunaira, s mindegyikük mind a mai napig megőrizte az eredeti nyelv kétségtelen nyomait.

89.§. Az erdélyi nyelvjárással alig egy évszázaddal ezelőtt a régi ö helyett, amelyet a dunaiak nagyrészt máig megtartottak, a ragok szótagjaiban és a képzőkben a középső e hangot vette fel. A tiszai nyelvjárással, mivel az előbbihez közelebb áll, annak példáját követte annyira, hogy nemsokára az ö helyett e-t kezdtek használni általában, a szótövekben is: szög, vész, accipit, tész, ésméret helyett: szög, vész, tész, ésméret.

90.§. Ugyancsak az erdélyi nyelvjárással, míg az ö magánhangzó érdekességét a középső e-vel lágyítja (21., 24.§.), az eléggé darabos ú és ü magánhangzókat a durvább ó és o magánhangzókkal helyettesítette; ami, bár néhány szótöben is: hető, udó a tiszai betű, udú helyett az előfordulás ritkasága miatt elviselhető, az ablativusban azonban: háztól, tűztől helyett: háztúl, tűztül vagy röviden: háztul, tűztül a szótagok érezhetően szökdécselő és elég alkalmatlan felda-

rabolását okozza. A dunai nyelvjárás, amely az ö helyett az ē-t nem vette át, az ú és û magánhangzókat ó és õ alakra cserélve fel, az erdélyit követi.

91.§. Ugyancsak a dunai nyelvjárás a gy, ly, ny, ty, i inyhangokat felettébb elhanyagolja, és a fogvtig, tsalány, tolla, tollva, tellven, húrja, tágja helyett a nyelv szelleme ellenére fottig, tsalán, tolla, trudit, tellen, húra, tága alakot ejt. Az erdélyi nyelvjárás ezeket a hangokat, különösen az -ány, -ény, -any, -eny képzőkben, hasonló alapon a megfelelő foghangokká kezdi átalakítani: ispán, oroszlán, kőszvén, gerebén, ehelyett: ispány, oroszlány, kőszvény, gerebeny, és elhanyagolni a főnevekben a nyomosító változást (17.§.): hada, rēnde, tiszte, földe, követeit, házok, ehelyett: hadgva, rēndgve, tiszttye, földgve, kő-vettyeit, házzok.

92.§. Ha megfontoljuk, hogy az inyhangok elhanyagolása (91.§.) és a szótagok szókdécselő megszakítása (90.§.) közös az erdélyi és a dunai nyelvjárásokban, amelyek a köztük lakó és ezektől a hibáktól mentes tiszamentiek által kölcsönösen el vannak választva egymástól; alig kételkedhetünk abban, hogy mindkét eltérés eredeti nyelvünk szellemétől a szászokkal és a németekkel való együttélésebből ered, akik annyira nem ismerik az inyhangokat, hogy kiejtésüket csak hosszabb gyakorlat után sajátítják el, és általában az eredeti inyhanggal, a j-vel pótolják azokat: anja, kánja, fagiott, ehelyett: anya, kánva, fagvott; és akik a nyelvükben lévő sok mássalhangzótorlódás miatt azokat a tagolt hangokat, amelyekből a sza-

vak összeállnak, magánhangzók segítségével, a hanghordozást észlelhetően megemelve vagy visszafogva elkülöníteni kényszerülnek: Verknüpfung, austropffend, Missverständnis; ami nyelvüket a görögök és rómaiak által egykor alkalmazott tökéletesebb versmértékre is alkalmatfanná teszi.

93.§. Végül a tiszai nyelvjárás, az inyhangok megtartására törekedve, vagy pedig mert a keményebb hangzású idegen nyelvek nem térítik el a lágyabb beszédőtől, a másik végletbe esik, amikor először: a nyelvhangokat minden ok nélkül lágyítja: mellyék, morzsallyék ehelyett: mellék, morzsalék; amikor másodszor: nagy általánosságban *i* betűt ír a ragokban a rokon gy, ly, ny, ty helyett: módja, szálja, fenje, tátja ehelyett: nádgya vagy nágygva, szálylva, vennyve, táttva, vagy rövidebben: szállva, fennve, táttva, nincs messze attól, hogy esetleg ezek helyett általában *i*-t is ejtsen; amikor harmadszor: a *i* hangot a szótövekben és a ragozásokban is az inyhangok helyett ténylegesen kiejti: meji, tojja, tejjen, hejjei, széjjei, jányom ehelyett: melly, tollva, tellven, hellvel széllvel, lványom; amikor végül negyedszer: ugyanazzal a *i*-vel más, nem rokon hangokat is helyettesít: tsalány, hojtorjány ehelyett: tsalány, hojtorvány.

94.§. Az eddig bemutatott fő nyelvjárásokon kívül bármelyiküket különböző ágazatokra lehetne bontani, ha akár melyik körzet, vármegye vagy helység különböző, nem csak az alapnyelvtől hanem magától a nyelvjárástól is elütő jelenségei, – amelyek a népi és valódi eltévelyedések közé sorolandók –, rendhagyóságokként kívánnánk vizsgálni. Ilyen:

a földi, vizi, részi a földe vagy földgve, vize, része helyett. Ámbár híhető ugyan, hogy a régi magyar nyelvben a magas hangrendű névszók birtokos (személy) ragja nem -e, hanem -i volt, mint ahogy a magas hangrendű igék tárgyias ragja a kijelentő mód jelen idejében mindmáig nem e, hanem -i: köti, veri, nézi; de mivel az -i névszói toldalékokat csak egyes helyeken használják, ha nem is a sajátosan mondott vétségek, de legalább az elavult alakok közé kell méltán sorolni.

95.§. Ilyenféle hiba azoknak a szokása is, akik az alanyi ragozásban a felszólító mód egyes szám harmadik személyét -ék toldalékkal képezik -on, -en, -ön helyett: egvék, igvék, ütközzék, származzék ehelyett: egyen, igyon, ütközzön, származzon. Ezt a nyelvésznek kiváltképpen azért kell elvetnie, hogy az igeragozások toldalékai minden ok nélkül ne keveredjenek össze (86.§.), és hogy valamiféle, a nép körében elterjedt helytelen használat kedvéért haszontalan, hogy ne mondjam káros szabálytalanságok ne gyökeresedjenek meg nyelvünkben.

96.§. Hiszen kétségtelen: az -ék szótag az alanyi ragozásban megkülönböztetés nélkül minden igében, akár mély, akár magas hangrendű legyen, csupán a kijelentő mód elbeszélő múltja és az egész feltételes mód egyes szám első személyének jelölésére szolgál, az általánosan elfogadott szokás szerint: lelék, törék, szánék, lelnék, törnék, szánnék, lelendenék, törendenék, szánandanék. Sőt általában bizonyos: az egyszerű k hang az alanyi ragozásban a módok és idők jeleihez illeszkedve, egyedül a múlt idő kivételével,

az egyes szám első személy ragja; miként az nk hangok ugyanabban az igeragozási formában a módoknak és időknek a jeleihez illeszkedve a többes szám első személyeinek; a -tok, -tők, -tők szótagok a többes szám második személyeinek; végül a -nak, -nek szótagok a többes szám harmadik személyeinek ragjai. (83. §.)

97. §. A ragos vagy tárgyias alakban ugyanez az -ék szótag már nem a tulajdonképpeni toldalékot, hanem a kijelentő mód elbeszélő múltjának és múlt idejének, úgyszintén a feltételes és felszólító mód jelen és jövő ideje többesszám harmadik személynek tárgyias ragját jelöli, mégpedig csupán a magas hangrendű igékben: itt vésék, vésték, vésnék, vésendenék, véssék, vésendgvék a fát; amely ragnak a mély hangrendű igékben az -ák szótag felel meg: itt ásák, ásták, ásnák, ásandanák, ássák, ásandgvák a bányát. (84. §.)

98. §. Ezért ebben a szóban: származzék, helyett: származzon, oriatur, az -ék szótag nem lehet toldalék. Ez ugyanis az alanyi ragozásban mindig az első személyt jelöli, tehát a harmadik s egyszersmind az első személy jelölésére nem használhatjuk (86. §.). De ragként sem szerepelhet, mert az -ék csak a többes számú harmadik személyek ragja, az is csupán a magas hangrendű igékben. Hasonlóképpen az ütközék, helyett: ütközzön, congregiatur, confligat, nem lehet az alanyi forma ragozása a már említett ok miatt. Ha pedig a tárgyias alakban alkalmazzuk, amelyre a középigék nem alkalmasak kivéve, ha azokat visszaható formában akarjuk használni, akkor az -ék szótag nem az egyes, hanem a többes

szám harmadik személyt jelöli; ennek a mély hangrendű igékben az -ák, származzák, felcél meg: véssék a fát: ássák a bányát.

99.§. Ide tartoznak azoknak a hibái is, akik egynémely középigei és minden szenvedő alakban az egyes szám első személyét az m tárgyassal képezik, mint: észem, évém, enném, égvem; gondolkozom, gondolkozám, gondolkoz-nám, gondolkozom, ehelyett: észék, évék, ennék, égvek; gondolkozok, gondolkozék, gondolkoznék, gondolkozzak. Viszont a harmadik személyben bármely igeidő szótőhöz járuló toldaléka helyett (83.§.) az első személyű -ék igeragot használják: gondolkozáék, gondolkoznék, gondolkozzék; évék, ennék, égvék ehelyett: gondolkoza, gondolkozna, gondolkozzon; éve, enne, égven. Ez úgy látszik, azon megalapozatlan vélekedésből fakad, amely szerint a szónyújtó -ik szótag: ázik, gondolkozik, eszik, – amelyet csak ritka szótövekhez vagy alapszavakhoz szoktak kapcsolni – azoknak lényegi végződése, sőt úgy gondolják, hogy a többi harmadik személyt is az -ék szótag révén ehhez kell igazítani.

100.§. Ám az -ik szótag, miként az -en is a tészén, vészén, lészén, hiszen, mégven igékben ehelyett: tész, vész, lész, hisz, mögy, annyira szónyújtó, hogy ennek az igeének a ragozására, amelyhez kapcsolják, semmi hatása nincs; sőt az egész igeragozásban egyszerűen elhagyják, kivéve a kijelentő mód jövő idejének egyes szám harmadik személyét. Ha ugyanis az -ik-et szóvégződésnek kellene te-

kintenünk, akkor az igeragozás toldalékait ehhez a szótaghoz kellene illeszteni, miként bök, pök, rak, tsuk igékben valóban a szóvégi k hanghoz kapcsolják. Mivel tehát az analógia azt kívánja, hogy amiként azt mondjuk tsuksz, tsukok, tsuknak, tsuktok, tsukunk, az ázik igét is ily módon kellene ragozni: áziksz, ázikok, áziknak, áziktok, ázikunk; itt az -ik szótag elhagyásával mégis így mondjuk: ázol, ázok, áznak, áztok, áznak. Mindezek egy nyelvész számára, aki a magyar nyelv képzőit és ragozásának szótagjait gondosan, hiteles és alapos rendbe szedi, különösebb nehézség nélkül nyilvánvalóvá válhatnak.

101.§. Egyéni botlások, amelyeket a nyelvész nem fogadhat el szabályosnak, hanem a szabályokhoz kell igazítania és helyesbíteni, nemcsak a képzők és ragok szótagjaiban fordulnak elő, hanem magában a szintaxisban is. Ilyen egyes helyeken: jőjjön kend nállunk, veniat apud nos helyett: hozzánk, ad nos.

102.§. A tájnyelveknek és a szokásosan ezekhez sorolt eltéréseknek ebben a nagy változatosságában, ha nem szabunk magunknak megbízható és józan okokkal alátámasztott törvényeket, azt a hajótörést, amelyet grammatikusaink eddig elszenvedtek, sohasem fogjuk elkerülni. Ezeket az alapvető törvényeket az alábbiak tartalmazzák.

103.§. Hogy legbelsőbb gondolatainkat tagolt hangok által közölhessük, szükséges, hogy az ilyen hangokat azok, akikkel beszélünk, ismerjék; ami valamiféle közös és hallga-

tólagos egyezséget tételvez fel, amelynek segítségével az azonos nyelvet beszélő emberek meghatározott, tagolt hangoknak és az azokból maradandóan alkotott szavaknak meghatározott és következetesen azonos jelentést tulajdonítanak. Ilyenféle egyezségek *szokás* alapján alakulnak ki, erősödnek meg és szentesülnek. Nyilvánvaló tehát: a nyelvek legfőbb bírója a *szokás*, és különleges hatalmat gyakorol felettük, amely azonban D. Adelung, *Einleitung in die Sprachlehre* helyes megjegyzése szerint nem korlátlan annyira, hogy zsarnok lehessen: Ezért jegyzi meg Horatius utolsó episztolájában:

*Újra feleled sok feledett s meghal sok olyan szó,
mely most közkedvelt, ha a nyelvhasználat akarja,
s elbírálás, jog, mérték csak ezé a beszédben.*

(Novák József fordítása)

104.§. A magyar nyelvben a szokás vagy *általános* minden dialektusra nézve, vagy *részleges*. Ez utóbbiban meg kell különböztetni azt, amelyet a *nagyobb rész* fogad be attól, amelyet a *kisebb rész* tesz magáévá. Végül a *kisebb rész* szokásai vagy egy egész dialektusban, vagy csupán egyes kerületek, vármegyék, körzetek vagy helységek beszédmódjában uralkodnak.

105.§. Az általános szokásnak, ha különben ellenkezik is az elfogadott analógiával, vagy az etimológiával, vagy a *jóhangzással*, kétségtelenül *törvényereje van*. Így ebben a szóban: hó, ha az analógiát és az etimológiát vesszük tekintetbe, a többes szám alanyesetét egyetlen k hanggal kellene

képezni: hók, mint adók, bimbók. Mivel azonban azt a nyelvszokást, hogy többes alanyesetben havak alakot mondjunk, a magyar nyelv minden dialektusa elfogadta, grammatikusnak ettől a szokástól egyáltalán nem szabad eltérnie.

106.§. Ami továbbá a nagyobb vagy a kisebb rész általánosan értékelt részleges szokásait illeti, ha ezek bármely más, általános elfogadott szokásnak ellentmondanak, nem lehet törvény értékük. Így mivel minden nemzet elfogadja azt a hallgatólagos megállapodást, hogy ábécéjének minden betűje meghatározott és következetesen azonos tagolt hangot jelöljön (a 6. és 8.§. összevetve a 103.§-sal); a magyaroknál továbbá hasonló megegyezés alapján azon általános szokás, hogy a í betűnek mindig ugyanazt a hangot tulajdonítja, mégpedig azt, amellyel a ia, ie, ii, io, iő, iu, iű szótagokat szoktuk ejteni, már régóta érvényben van; a grammatikusnak, aki a magyar nyelvet tanulmányozza, nem volna szabad ugyanezzel a í betűvel a következő kettős hangokat jelölni: gy, lvly, nvny, tvty (a 27.§.-től a 33.§.-ig), még ha a nemzet nagyobb része ezt a hibát szentesíteni akarná is. Ezért ezt hazai írásunkból annál inkább ki kell küszöbölni, mivel csak néhány író tart ki mellette – helytelenül – attól a megalapozatlan vélekedéstől félrevezetve, mintha bizony a í a birtokragnak, és a tárgyas ragozásnak lényeges eleme lenne (32.§.). Ugyanezt kell mondani az -ék és -om, -em, -öm toldalékok hibás használatáról (a 95.§.-től a 100.§.-ig), mivel a közmegegyezés szerint minden toldaléknak csak egy, meghatározott és következetesen azonos jelentést kell hordoznia (a 86.§. összevetve a 83. és 84.§.-okkal).

107.§. Ha ellenben a nagyobb vagy a kisebb rész részleges szokásai nem mondanak ellent mások általánosan elfogadott szokásainak, akkor a grammatikus tetszés szerint háromféle utat választhat. Vagy kiválogatja a három nyelvjárásból azokat a szokásokat, amelyek az analógiával, az etimológiával és a jóhangzással leginkább megegyeznek, és ilymódon közelebb kerül az eredeti nyelv tisztaságához, amelynek az elfogadása azonban nem a grammatikusok hajlandóságától, hanem az egész nemzet akaratától függ; vagy elvetve a kisebb rész szokásait, a nagyobbét követi; vagy végül a nagyobb részhez úgy csatlakozhat, hogy a kisebb rész szokásait is röviden kifejti. Az első út veszedelmes és már eleve hálátlan azon kétség miatt, vajon az eredeti nyelvet, ha szabályozásra a legnagyobb mértékben alkalmas és az irodalom szolgálatára felettébb hajlékony lesz is, el kell-e egyetemlegesen fogadni; a második sokkal egyszerűbb és rövidebb; végül a harmadik kissé merészebb ugyan, de mégis a legbiztosabb.

108.§. A grammatikus azonban, aki elhatározta, hogy a nagyobb rész szokásaihoz úgy csatlakozik, hogy azokat is, amelyek a kisebb részben érvényben vannak, röviden érinti, a kisebb rész szokásai címén nem köteles befogadni bármely, elütő használatot, hanem csak azokat az eltéréseket, amelyeket valamely teljes nyelvjárás szentesített.

109.§. Továbbá minden elütő nyelvhasználatot, amely csak valamely nyelvjárás egyes kerületeiben, vármegyéiben, körzeteiben vagy helységeiben jellemző vagy akár egyszerűen

népies, vagy elévült, vagy amelyet csak olyan írók használnak, akik a köznépi botlásokat, mint nemzeti szójárásokat tisztelik, az analógia, az etimológia és a jóhangzás szabályaival kell összevetni, amiként alább kifejtjük, és a többi szó csoportjaiba kell utalni.

110.§. A magyar nyelvben lévő szokásokat sem a régi, sem az új írók könyveiből nem állapíthatjuk meg. A régi könyvek ugyanis mértéken felül hemzsegnek a nyomdai hibáktól; az újabbakat pedig annyira önkényes és következetlen helyesírással írták, hogy úgy látszik, minden szerzőnek más az írásmódja. Vannak azonkívül írók, akik az írásban más betűket használnak azon hangok jelölésére, amelyeket ki akarnak fejezni, mint amelyek általában elfogadottak. Így aki azt gondolná, hogy a *j* betűt ezekben a szavakban: tudja, látja, szánja, tolja, korlátja, módja, kalánia, tzélja, fenje, dédje, védje, maga az író, amikor megszólal, ugyanolyan hangzással ejti ki, amilyennel ezekben kell hangoztatni: írja, kérvé, tagja, férje, s ennél fogva ez a beszédmód valójában ennek az írónak a nyelvjárásában általános, az nyilván nagyon eltávolodna az igazságtól; mert ezeket a szavakat minden nyelvjárásban – általánosan – esetleg némely szempontból a dunai kivételével, így ejtik: tugvgva vagy tudgva, láltva, szánvva, tollva, korláltva, módgva, kalánvva, tzéllva, fennve, védgve, dédgve. Szükséges tehát, hogy a grammatikus, aki a magyar nyelv szokásait mélyebben akarja megvizsgálni és megfelelő rendbe szedni, sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítson a tapasztalásnak, - amelynek helyes

rendszerezésére azonban gyakorlottabb hallás kívántatik, -
mint az egymástól annyira eltérő hazai íróknak.

111.§. A rendre való törekvés, amely érzékeink természetes gyönyörködése révén bármily nehéz munkát kedvessé vagy minden bizonnyal sokkal könnyebbé szokott tenni, annyira velünk született, hogy minden nemzet bármi előzetes megegyezés nélkül nyelvében egy bizonyos rendet teremtett, amelynek segítségével a hasonló szavakat hasonló módon kell kezelni. Ezt a rendet *analógiának* mondják, és a *szokás* után (103.§.) minden nyelvben a második hatalom. Ennek alapján hogy példával szolgáljak, minden főnévnek, amelyet a -ság, -ség, -ás, -és képzővel képezünk, a többes szám alanyeste -ök és -ek végű: árvaságok, hűségek, vágások, ménések; azok pedig, amelyek -alom, -elem képzőre végződnek, elvetvén ennek és a többes szám alanyesetének a toldalékából a két o vagy e magánhangzót, helyettük a-t vagy e-t kívánnak: ártalmak, védelmek ehelyett: ártalomok, védelemek. Ha a zenében járatos nyelvész meggondolja, hogy az elhagyott kettős o vagy e hangot, a harmónia szabályainak megfelelően, az a vagy e hanggal egyenértékűnek kell tartani, vagyis azt, hogy $o + o = a$ és $e + e = e$, a magyar nyelvben uralkodó tökéletes és valóban zenei jóhangzást sehol nem tudja ilyen mértékben megcsodálni.

112.§. Ezen analógia törvénye szerint kell kifejezni a hasonló mellékjelentéseket, amelyeket különbözőképpen szoktak a szótövek elé vagy után illeszteni, általában hasonló ragok vagy képzők segítségével (86.§.), amelyeknek elhagyásával a pusztá tő szokott maradni. Ez aztán, miközben az előbb em-

lített toldalékokat felveszi, valamiféle változást szenved: kéz, kezeknek, lő, lővének, hó, havak. Mivel azonban az ilyenféle változások az általános analógiától eltérnek, a grammatikusnak, ha találkozik velük, sajátosan rögzítve, azt a törvényt, amely arra törekszik, hogy a szógyökök változatlanok maradjanak, ha az általános szokás másként nem kívánja, alapjában követnie kell. Szükséges továbbá, hogy a szógyökök kinyomozása vagyis a ragok és a képzők elhagyásával létrejövő *etimológia*, amely a *szokás* és az *analógia* után a nyelvekben a harmadik hatalmat gyakorolja, közel álljon a grammatikushoz. Ennek vezetésével nem nehéz meghatározni, hogy merész, mérész, audax alakot kell-e írni vagy mondani. Ha ugyanis számba vesszük a szótövek különbségét a mér, metitur, a mer, audet, a merit, haurit között: a mérész, mérészség, audax és audacia helyett és a kihagyásos merni, meri, haurire, hauri alakok helyett, ezeket a származékszavakat a népi hibás szokások körébe fogjuk sorolni, helyettük pedig a törvényes merész, merészség, meríteni, merítt alakokat fogjuk használni, különösen írásban, minden fenntartás nélkül.

113.§. Mivel a szavak képzésére szolgáló hangok harmonikus rendje magát a hallás érzékét is gyönyörködtetni, és ezáltal elménket ezen hangok révén közölt ideák felfogására készíteni szokta; a szép iránti vágy, amely az emberi természetben gyökerezik, minden nemzetet arra is vezetett, hogy nyelvében a hangok ezen rendjére, amelynek *jóhangzás* a neve, a körülményekből következően többet vagy kevesebbet

adjon. Ezért minden nyelvben a *szokás*, az *analógia*, az *etimológia* után ez a negyedik hatalmat gyakorolja.

114.§. Ha mindazt, amit a magyar nyelv kívánatos jó-hangzásáról a 10., 12., 18., 19.§-okban a 24.-ig bezárólag és a 111.§.-ban előadtunk, összegeznénk, nem kételkedhetünk abban, hogy a magyar nyelvész különleges feladata, hogy mindazt a visszásságot, amely nyelvünk zenei rendjét megzavarja, buzgón kiküszöbölje. Ilyen a szógyökökben a e az ő helyett (24.§.); hacsak a közhasználat nem szentesítette őket, mint a dunai vősz, tősz, őszik, mőgy, lősz helyett a vész, tész, észik, megy, lesz alakok esetében; a nagyon magas i és í hangok halmozása az ü és ű hangok helyett (22.§.); az erőteljesebb ó és ő használata ú és ű helyett (90., 92.§.), ami a szótagok szókdécselő megszakítását okozza; ptrűszög, ptrűsszen ehelyett: tűszög, tűsszen, mivel bizonyos, hogy magukban a hangutánzó igékben a természetes hang utánzásának nem kell annyira szolgainak lennie, hogy nevetséges legyen; ostormény östörmény helyett, mivel az o mély hang, -mány, mint adomány, nem pedig -mény képzőt igényel (19.§.); szölte, lövte ehelyett: szötte, lötte, ahol a y és l mássalhangzók, mint amelyek más-más hangképzőszervek eredményei, a szótagok diszharmonikus megszakítását okozzák, és ezért ugyanannak a hangképzőszervek hangjaivá kell alakítani őket; ennek a változásnak azonban nem a l toldalékon, hanem a kevésbé fontos y közbevetett hangon kell végbemennie.

115.§. Nagyjából ezekben állnak azok az alaptörvények, amelyeknek az iránymutatására kell bízni magát a grammatikusnak, aki a magyar nyelvet igyekszik rendszerbe foglalni, ha nem akar mellékutakra tévedni. Ebből következőleg a magyar nyelv kimunkálására nyelvtanomban Adelung rendszerét nem szolgálta, hanem szabadon alkalmaztam; s ugyan csak igazodtam a nyelv tanulóknak szükségleteihez, ami még végső csiszolásra vár; mindezt a tudósok ítéletének készségesen alávetem.

116.§. Továbbá, ha nyelvünk javát akarjuk szolgálni, a rendszeresen kidolgozott nyelvtant szótárnak kell követnie; amelyről röviden előadom a véleményemet.

117.§. Ha megfontoljuk, hogy minden nyelv szavai nem magukat a dolgokat, hanem csak azok neveit, sőt nem is a tárgyak mivoltát, hanem csak valamiféle elvont jellegzetességeit jelöli; a nyelv akkor is a művészetek, a tudományok és mindenféle műveltség gyarapításának csaknem egyetlen, mégpedig különleges eszköze. (*Herders Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, II. Theil. IX. Buch. II., III. §§. Seite 269. bis 300.). Ha végül ennek igazát összevetjük azzal, amit *Condillac Geschichte der altern, und neuern Zeiten* (II. Band, XXVII. Kapitel, Seite 260) és a *Vom Menschen, dessen Geistes Kräften, und Erziehung* című mű szerzője (II. Band, II. Abschnitt, 18 und 19 Kapitel, Seite 195 bis 208) állít: hogy tudniillik a nyelveknek a gondolatokra, ezeknek viszont a nyelvekre igen nagy a hatásuk, és hogy az emberek között csaknem minden civakodás és né-

zeteltérés a szavak bizonytalan és meg nem határozott jelentéseiből ered; nem kételkedhetünk abban, hogy igazi és nemes céljának megfelelő szótár kimunkálásához a következő renchez kell igazodni.

118.§. Mindenekelőtt egy etimológiai-filológiai szótárt kell szerkeszteni, amelybe csak azokat a szavakat kell felvenni, amelyek a mindennapi életben előfordulnak feltüntetve minden idevágó jelentésüket, képzett és ragozott alakjukat, rendhagyó és hibás formájukat, szintaktikai alkalmazásukat és végül tövüket, amelyből erednek. Ilyen szótárhoz az általam összegyűjtött anyag csak rendszerezésre vár, hogy azután magát a nyelvtant nemsokára a magyar-latin-német szótár kövesse.

119.§. Miután az etimológiai szótár tökéletesre elkészült, és hogy nyelvünk szilárd alakot öltjön, azt általában elfogadják, lassanként és egyenként rá kell térnünk a többi szótár elkészítésére. Ilyenek:

- 1.) A természettudományé, amelyet talán annak területei szerint, mint a többit is, több részre lehet felosztani.
- 2.) A fizikai.
- 3.) A gazdasági.
- 4.) A mesterségeké.
- 5.) A mechanikai.
- 6.) A szabad mesterségeké.
- 7.) A földrajzi.
- 8.) A kereskedelmi.
- 9.) A jogi.

10.) A politikai.

11.) A hadi.

12.) A matematikai és a többi, amelyekben minden tárgyat megfelelő nevekkal kell jelölni és *röviden leírni*.

120.§. Továbbá a dolgok megfelelő elnevezésén nem azt értem, mint azok a szótárszerkesztők, akik – Herdernek a fentebb idézett helyen a 273. oldalon található ama megállapítása alapján, miszerint "minden nép egyszerűen híjával van annak a fogalomnak, amelyre nincs neve" – arra fordítják figyelmüket, hogy bármilyen újonnan megjelölendő tárgy számára új, mégpedig hazai hangokból szerkesztett nevet alkotnak, és ily módon igyekezzenek megmutatni, hiú dicsőségre törekedve, hogy a magyarok, az ő polgártársaik minden tudományban *önállóak*. Ugyanis nyelvünk és népünk kultúrájának gyarapítására bőségesen elegendő lesz, ha az idegen nyelvekből összegyűjtjük a magyar ragozáshoz leginkább alkalmazkodó szakkifejezéseket, és azokat, amelyek addig szótáraikban sokféle értelemben fordultak elő, megszabott szerepkörrel ruházzák fel, Horatius utolsó episztoláját követve:

*Nyelved pompás lett, ha a köznapi szót is elmés
kapcsolatokban adod, s újként hatnak. Ha esetleg
új szót szükséges használnod egy új fogalomra,
képezned sikerülhet olyat, mit póri atyáink
nem hallottak még, s szabad is, ha vigyázva csinálod,
és a minap kitalált új szó is közkeletű lesz,
hogyha görög tőből, csinján képezed.*

(Novák József fordítása)

121.§. Végül mindezekből idővel kialakulhat egy egyetemes szótár, amelyben mindenegyik szónak a természetben és a különböző mesterségekben és tudományokban előforduló jelentéseit meghatározással, egyetlen rápillantással áttekinthetjük.

122.§. Ha az emberi élet rövidegét, nehézségeit és tehetőségünk oly szűk határait tekintjük, nem kétséges, hasonló maradandó, több századot igénylő munkát csak e célból létrehozandó Tudósok Társasága képes elkészíteni. Tudósokét mondtam, akik az imént említett tudományokban igen jártasak, a tárgyak valódi elvonatkoztatásában, jegyeik megkülönböztetésében fogékonyak, azok elnevezésében világosan látnak és gondosak, és ellenségei minden kétértelműségnek, ami a közérdek rovására vagy a saját kényelmükre a szavak rosszul meghatározott jelentéseiből keletkezhet, és nyelvünknek nemcsak rész szerint, hanem teljes egészében birtokában vannak.

Utószó

Versegly Proludiumának magyar fordításához

Versegly Ferenc latin nyelven írt, 1793-ban Pesten megjelent, első nyelvészeti munkájának magyar fordítását veszi kezébe az olvasó.

I. Erdemi méltatása előtt vessünk egy pillantást a *Proludium* keletkezésének körülményeire.

Megírására, nem kétséges, közvetlen ösztönzést a II. József halálát követő nemzeti felbuzdulás légköre, nevezetesen az 1790-1791-i országgyűlésnek a magyar nyelvhasználat ügyében kezdeményezett mozgalma adta. A kezdeményezés Verseglyt először költemény írására ihlette, Kazinczy folyóiratának, az *Orpheusnak* 1790. augusztusi füzetében¹ jelent meg: Emlékeztető Oszlop azoknak a 'hazafiaknak a' tiszteletére, a'kik az ország előtt juniusnak 11dik és 12dik napjain 1790. a' haza-nyelvnek bévetele mellett szólottanak című költeménye, amelyben megörökítette azoknak a következőknek a nevét, akik napirendre tűzték a magyar nyelv ügyét.

Am nemcsak versírásra ihlette a költőt, hanem a magyar nyelv rendszerezésére sarkallta a tudóst az országos jellegű megmozdulás. Maga Versegly is ettől az időtől számította nyelvészeti alkotómunkájának kezdetét. A tartui nyelvész-

professzorhoz, Gábriel Porthanhoz 1794. május 13-án intézett levelében ugyanis ezt írta:

*"Már a negyedik év telik el azóta, hogy a magyar nyelv szerkezetét kutatom azzal a céllal, hogy az így összegyűlt kutatási anyagokból összeállíthassam annak etimológiai-filológiai szótárát és végül grammatikáját."*²

Ugyancsak a magyar nyelv terén végzett "négyesztendőbeli nyomozási"-ról tesz említést az Erdélyi Tudós Társasághoz 1794. szeptember 18-án írt levelében.³

A munka azonban olyan európai háttérű nyelvtudományi tájékozottságról tanúskodik, amely korábbi érdeklődésre és tanulmányokra enged következtetni. Ebben az értelemben írhatta szerzője Kzinczynak 1803-ban, majd 1804-ben, hogy a *Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre*, ill. *A' Tiszta Magyarország huszonnégy évi "nyomozásainak gyümölcse"*.⁴

2. A *Proludium* alcíme szerint *Adelung rendszere*, nemkülönben a keleti nyelvek szelleme, valamint a tiszai és erdélyi nyelvjárás alapján készült. Fordítsuk tehát figyelmünket mindenekelőtt az első helyen megjelölt forrásra, *Adelung műveire*.

Johann Christoph Adelung (1732-1806) a XVIII. század végi német nyelvtudomány kiemelkedő alakja. Általános nyelvészeti elveit részben Christian Wolff racionalista filozófiájára, részben Johann Gottfried Herder nyelvelméletére alapította.⁵ A *Proludiumban* Verseghy kétszer hivatkozik Ein-

leitung. Über Sprache, Deutsche Sprache und Sprachlehre (1781) című művére, egyszer pedig Deutsche Sprachlehre (1792) című grammatikájára. Az értekezés felépítésében Verseghegynek az Einleitung volt a mintája. Nem hivatkozik ugyan rá, de szövegében nyomon követhető, hogy merített Adelung Unständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache (1782) című munkájának gondolataiból is.

Verseghegy három fejezetre tagolja értekezését: I. Lingua hungarica, ut lingua in genere sumpta [A magyar nyelv általában mint nyelv]; II. Lingua hungarica, ut orientalis [A magyar mint keleti nyelv]; III. Lingua hungarica, ut nationalis [A magyar mint nemzeti nyelv]. A három részre való tagolás pontosan megfelel Adelung felosztásának: Einleitung I. Sprache überhaupt; II. Deutsche Sprache; III. Deutsche Mundarten.⁶

Lássuk már most, mit tartalmaznak az egyes fejezetek!

3. A három rész témakörét vázoló bevezető sorok (1.§.) után A magyar általában mint nyelv című első rész, az egész munka alapvetéseként, egzakt meghatározással kezdődik. A magyar nyelvtudomány történetében, tudomásunk szerint, Verseghegy az első, aki definiálja a nyelv fogalmát, mégpedig a következőképpen:

"Nyelven általános értelemben azokat az artikulált hangokat értjük, amelyeknek segítségével bármely ember gondo-

latainak sorát mással közli."(2.§.)Majd pedig a beszélt és írott nyelv különbségét így körvonalazza:

"Ha ezeket az artikulált hangokat, amelyeknek segítségével gondolatainkat közölni szoktuk, élőszóban adjuk elő, akkor eljárásunkat beszédnek, ha pedig ugyanazokat a hangokat meghatározott és elfogadott jelekkel jelöljük, amelyeket betűknek nevezünk, akkor eljárásunkat írásnak hívjuk."
(4.§.)

Verseghy tehát – mai felfogásunkkal egyezően – a nyelvet mint a kommunikáció eszközét határozza meg, s egyúttal két megjelenési formájának, a beszédnek és az írásnak viszonyát világosan megkülönbözteti. Ennek megfelelően a továbbiakban egyrészt a magyar hangok képzésének és törvényszerűségeinek leírását nyújtja, másrészt a magyar helyesírás elvi és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik, s a szóelemző (ún. jot-tista) írást bírálva, a kiejtés szerinti (ún. ipszilonista) írás mellett tör lándzsát.⁷

Az első rész befejezéseként, mondhatnánk: csattanójaként, leszögezi, hogy a helyesírás egyes kérdéseiben változtatásokat a grammatikus nem hajthat végre, s ennek alátámasztására szabadon idézi Adelung híressé vált, Verseghy által később is mindvégig képviselt állásfoglalását: "*A grammatikus ugyanis nem ura csak tolmácsa a nyelvnek, ezért az ilyen jellegzetességeket nem változtathatja meg, illetőleg a megváltoztatott jellegzetességeket csupán jelezheti, de nem kényszerítheti az egész nemzetre.*"(50.§.)⁸

4. Az értekezésnek A magyar mint keleti nyelv című második része gyökeresen új eredményeket hoz a magyar nyelv leírásában.

Adelungnak az volt a meggyőződése, hogy minden nyelvet önmagában kell vizsgálni és saját jellegének megfelelően rendszerezni. A *Deutsche Sprachlehre* előszavában a következőket írja: "Azon fáradoztam, hogy a német nyelv lényegét önmagában találjam meg, és ebből adódik a *Sprachlehre* felépítése, míg a többiek mindig a latin nyelv másolatai." ⁹ Verseghy csatlakozik ehhez a meggyőződéshez: a magyar nyelv saját jellegét - a nyugati nyelvek rendszerétől eltérő - keleti mivoltában ¹⁰ ragadja meg, és bírálja elődeit, akik a latin nyelv törvényeinek normája szerint rendszerezték anyanyelvünket. (52.§.) E gondolatmenet jegyében rátér a névragozásban és az igeragozásban fellelhető fogyatkozásokra és hibákra, amelyek "a latin nyelv szabályainak a mi nyelvünkre való gondatlan alkalmazásából eredtek." (53.§.)

Ami a névragozás rendszerezését illeti, Verseghy Adelungnak a prepozíciók szerepére vonatkozó megjegyzéséből kiindulva azt a következtetést vonja le, hogy "a helyes útról nagymértékben letér az a grammatikus, aki a magyar esetek számát a latin nyelv alapján igyekszik meghatározni". (54.§.) Éppen ezért úgy véli, hogy azokat az eseteket, amelyeket a latin nyelv prepozíciókkal fejez ki, "nyelvünkben olyan szótagokkal [értsd:ragokkal] kell jelölni, amelyek a valódi névragozástól, vagy ami ugyanaz, a deklináció eseteitől sem ter-

mészetük, sem valami külső sajátosságuk alapján nem különböznek." (56.§.)

E meggondolás alapján a magyar névragozásban húsz esetet állapít meg (57.§.). A magyar nyelvtanítás történetében Verseghy ezzel igen nagy jelentőségű lépést tesz: a (latin mintájú) kevés esetű declinációról áttér (a magyar nyelv természetének megfelelőbb) sok esetű névragozási rendszerre. Hogy e kezdeményezésével megelőzte korunkat, elég ezúttal arra utalni, hogy Antal László¹¹ és Kiefer Ferenc¹² általános nyelvészek, akik az utóbbi időben a modern nyelvtudomány módszereivel vizsgálták meg a magyar esetrendszert, megerősítették Verseghy eredményeit.

A névragozás bemutatása után Verseghy az igeragozás kérdéseit veszi szemügyre. Kifogásolja, hogy a grammatikusok a magyar igeragozást a latin konjugáció kategóriáiba erőltették, és helyteleníti, hogy – ennek következményeként – olyan ígéalakokat tüntettek fel, amelyek a köznyelvben soha nem fordulnak elő.¹³ Ennek során a magyar igeragozási rendszert összeveti a héber nyelv igeragozási alakjaival. Majd a héber-magyar nyelvrokonság elméletéről és gyakorlatáról nyilvánítja felfogását.

5. A héber-magyar nyelvrokonság eszméjét Sylvester Jánostól (1539) kezdve a legtöbb magyar grammatikus magától értetődő alapigazsággként adta elő. Verseghy mint képzett hebraista¹⁴ a héber nyelvben és nyelvtudományban való jártassága alapján értekezésében felülbírálja a korábbi nyelvha-

sonlitási eljárásokat. Követi a hagyományt, amennyiben a héber és a magyar között karakterisztikus, a nyelv jellegét illető egyezéseket állapít meg, az egyezések grammatikai meghatározásában azonban eltér az elődöktől. Hangsúlyozza ugyanis, hogy az egyezések nem a szavak és szóelemek hangformáiban, hanem a ragozás és a mondatalkotás módszerében rejlenek: *"a héber és a magyar nyelv között lévő hasonlóságot nem a gyökökben, nem a ragozások szótagjaiban vagy a képzőkben és még kevésbé a betűk [...] összevetésében kell keresnünk; hanem egyedül a képzésben, a ragozás és a beszéd szerkezetének hasonló módjára kell korlátoznunk..."*. (68.§.)

Ennek értelmében például abban egyezik a héber és a magyar ragozás, hogy a névszónak mindkét nyelvben kettős "státusa" van: egy "abszolút" és egy birtokos személyranggal ellátott, miként az igének kettős a ragozási formája: az egyikben a személyrag csak az alanyt mutatja, a másikban az alanyt és a tárgyat egyszerre:

"Mindkét nyelv használja a névszókban a birtokos, az igékben pedig a tárgyas ragot, amelyet azok végződéséhez szoktak illeszteni [...] És innen ered mindkét nyelvben a főnevek kettős alakja [...]: kő, kövek, köveknek és a toldalékos: kövem, köveink, köveiknek; valamint az igeragozás kettős alakja is: az alanyi vagy általános: ír, írsz, írok, írnak, írtok, írunk és a tárgyas, azaz toldalékos: írja, írod, írom, és írják, írják, írjátok, írjuk."(72.§.)

Verseghynek tehát - mai terminológiával élve - az az álláspontja, hogy a két nyelv között tipológiai rokonság van, de genetikai rokonság - mint elődei állították - nincs.¹⁵ Tegyük még hozzá, hogy későbbi munkáiban Verseghy nem foglalkozik a héber-magyar nyelvrokonság kérdésével, nyelvleírásából kirekeszti e témakört, s ezáltal nyelvtanításunk további alakulását megszabadítja a hebraizáló hagyomány ballasztjától.

6. *A magyar mint nemzeti nyelv* című harmadik részben, követve adelungi forrásait, Verseghy a nyelvjárások tárgyalásából indul ki, és a magyar nyelvterületen három fő dialektust különböztet meg:

"A magyar mint nemzeti nyelv, amely belső sajátosságai révén az összes többitől eltér (1.§.) három fő nyelvjárásra tagolódik, mégpedig a tiszaira, az erdélyire és a dunaira, s mindegyikük mind a mai napig megőrizte az eredeti nyelv bizonyos kétségtelen nyomait." (88. §.)

A felosztásnak igen nagy a tudománytörténeti jelentősége, mert Verseghy az első, aki a magyar nyelv táji jellegű változásait kifejezetten osztályozási szándékkal tárgyalja. Ám ezen túlmenően, mint Benkő Lőránd rámutatott, máig összehasonlíthatatlanul a legjobb, a magyar nyelvjárási tagoltság lényegét legvilágosabban kifejező ez az osztályozás:

"A magam részéről e téren a mai magyar nyelvre vonatkozóan éppen úgy, mint a XVIII. századi állapotra szabva

nyelvterületünk három tagolását tartom a legszerencsésebb megoldásnak; nem azért, mert ez végső fokon a felvilágosodás korának egyik legkiválóbb nyelvtudósától, Verseghytől származik, hanem elsősorban azért, mert úgy vélem, hogy a valóságos nyelvi helyzetet és az összefüggéseket mindmáig ez a felosztás közelíti meg a legjobban. A három fő típuson belül szükség szerint kisebb táji nyelvváltozatok is kijelölhetők."¹⁴

Verseghy maga is utal arra, hogy a fő típusokon belül kisebb változatok állapíthatók meg (94.§.), az ezekben előforduló, egyes nyelvi jelenségeket azonban szabálytalannak, a köznyelvi norma szempontjából helytelennek tartja. Legfőképpen az ikes ragozást ítéli ilyennek. Hosszasabban fejtegeti (95.§.-101.§.), hogy az ikes ragozás kategóriája rendszertanilag hibás, és úgy véli, "a nyelvésznek kiváltképpen azért kell elvetnie, hogy az igeragozások toldalékai minden ok nélkül ne keveredjenek össze". (95.§.) A részletesebb indoklásban a köznyelvi szokással való "visszaélés"-nek minősíti többek között azt a jelenséget, amikor az általános (alanyi) ragozás felszólító mód egyes szám harmadik személyét -on, -en, -ön helyett -ék -kel alkotják, tehát az egyen, igyon, ütközzön, származzon helyett az egvék, igvék, ütközzék, származzék formát használják, az -ék ugyanis az elfogadott szokás szerint az általános (alanyi) ragozásban a kijelentő mód elbeszélő múlt egyes szám első személyének a ragja: lelék, törék, szánék (96.§.). Hasonlóképpen megbélyegzi azokat, akik néhány semleges ige és az összes szenvedő ige esetében az egyes szám első személyét a mutató (tárgyas) raggal képezik: eszem, evém, enném, egvem; gondolkozom.

gondolkozám, gondolkoznám, gondolkozzam helyett: eszek, evék, ennék, egyek; gondolkozok, gondolkozék, gondolkozzak. (99.§.)

Verseghy e tekintetben jól kitapintotta a fejlődés tendenciáját, észrevette, hogy az ikes ragozásnak a XVII. században meglévő kategóriája a XVIII. században már megbomlott, s ezért a rendszertanilag lényegesebb, általános alanyi-tárgyas igeragozás keretébe helyezte el. Álláspontját és eljárását nyelvhasználatunk mai alakulása alátámasztja.¹⁷

7. Verseghy az ikes ragozást a nyelvszokás alapján veti el, s ennek kapcsán - Adelunghoz igazodva - fejt ki, hogy a nyelv közös és hallgatólagos megegyezés nyomán jött létre, a megegyezés pedig szokáson alapul, ezért *"a nyelvek legfőbb bírója a szokás"*. (103.§.) Mivel pedig az élő, beszélt nyelvi közszokást tartja döntőnek a szabályozásban, nem fogadja el a *"könyvnyelv"*, vagyis az irodalmi hagyomány, valamint a kortársi irodalom normatív szerepét. Rávilágít arra, hogy a könyvekben található nyelvi következetlenségek lehetetlenné teszik egységes irodalmi hagyomány megállapítását. Majd rámutat arra, hogy nemcsak a régi és az újabb szövegek között vannak nyelvi eltérések, hanem számos író nyelvállapota még ugyanazon munkán belül sem egységes. Sajátjának tekintve Adelungnak azt az elvét, hogy a grammatikus tapasztalati ténynek kell, hogy tekintse a nyelvhasználatot, levonja a következtetést: *"Szükséges tehát, hogy a grammatikus, aki a magyar nyelv szokásait mélyebben akarja megvizsgálni és megfelelő rendbe szedni, sokkal nagyobb jelentő-*

séget tulajdonítson a tapasztalásnak, [...] mint az egymástól annyira eltérő hazai írónak." (110.§.)

A nyelvszokás mellett a nyelvhasználat normáinak kialakításában szerepet szán az analógiának, az etimológiának és a jóhangzásnak. Az analógia a nyelvi jelenségek közt "egy bizonyos rendet teremtett," ezért "a szokás után minden nyelvben a második hatalom". (111.§.) Szükséges továbbá, hogy "a ragok és a képzők elhagyásával létrejövő etimológia, amely a szokás és az analógia után a nyelvekben a harmadik hatalmat gyakorolja, közel álljon a grammatikushoz". (112.§.) "A szép iránti vágy, amely az emberi természetben gyökerezik", pedig arra vezetett, hogy a nyelvben a jóhangzás is érvényre jusson, s "ez a negyedik hatalmat gyakorolja". (113. §.)

Végül fejtegetését így foglalja össze:

"Nagyjából ezekben állnak azok az alaptörvények, amelyeknek az iránymutatására kell bízni magát a grammatikusnak, aki a magyar nyelvet igyekszik rendszerbe foglalni, ha nem akar mellékutakra tévedni. Ebből következőleg a magyar nyelv kimunkálására nyelvtanomban Adelung rendszerét nem szolgálom, hanem szabadon alkalmaztam; s ugyancsak igazodtam a nyelvet tanulók szükségleteihez, ami még végső csi-szólásra vár; mindezt a tudósok ítéletének készségesen alávetem." (115.§.)

8. Ez utóbbi sorok nemcsak a harmadik rész, hanem akár az egész értekezés zárszavának is beillenek. Ám ezután

Verseghy röviden még nagyszabású szótárírási terveit adja elő. (116.§.-126.§.)

A XVIII. század utolsó negyedében – mint Bessenyei György Jámbor Szándékából ismeretes – egy jó magyar nyelvtanító könyv igénye mellett egy tökéletes magyar lexikon szükségessége is erőteljesen jelentkezik. Verseghy felismerve a nyelvtan és szótár szoros összetartozását, meghirdeti, hogy a rendszeres grammatika kidolgozása után hozzá kell fogni korszerű szótár(ak) szerkesztéséhez.

A szótár szerepét nyelvfilozófiai eszmékre támaszkodva jelöli ki. Herder és Condillac nézeteire hivatkozva,¹⁸ egyfelől hangsúlyozza, hogy a szótár a tudomány és a művészet felvirágzásának eszköze; másfelől a nyelv és a gondolkodás szoros kapcsolatára utalva úgy véli, hogy a szavak jelentésének pontos használata a fogalmak tisztázását elősegíti. Szerinte ugyanis a véleményeltérések gyakran nyelvi, vagyis terminológiai félreértésekből származnak. Verseghy ezzel – mint Gáldi László megállapította – a szótárírásnak humánus célkitűzését fogalmazza meg: *"Számára a szótár nemcsak filológiai vagy pusztán gyakorlati eszköz, hanem az emberi szolidaritás és testvériesség ápolásának eszköze. Tisztázzuk fogalmainkat, értsük meg egymást, küszöböljük ki a félreértéseket! Ilyen programmal Verseghy előtt egyetlen szótárszerkesztőnk sem dicsekedhetett."*¹⁹ E felvilágosult, racionalista vélekedésből egyenesen következik, hogy Verseghy az ismeretelméleti problémát nyelvészeti síkra tereli, vagyis

"igazi és nemes céljának megfelelő szótár kimunkálásához" (117.§.) vázol fel programot.

A szótári munkálatoknak három szakaszát jelöli ki.²⁰ Az első feladat a magyar nyelv "etimológiai és filológiai" szótárának kidolgozása, ami lényegében a mai értelmező szótár lett volna. A második még érdekesebb, mert először veti föl szakszótáraink programját, nem kevesebb mint tizenkét szakszótár tervét tartalmazza. Harmadik lépésnek a magyar nyelv egyetemes szótárának kiadását szánta, amely áttekintést ad mind a köznyelvről, mind a szaknyelvi szókészletről. Ezzel elsőnek pendítette meg az Akadémiai Nagyszótár tervét. A nemzeti nyelv nagyszótárának kidolgozását ugyanis - miként Bessenyei - a megalapítandó tudós társaságra kívánta bízni.

Szótárírói terveinek jelentőségét Gáldi László szavaival összegezzük: "*A Proludium fénye valóban korunkig veti elő világot; mi, akik a szótárszerkesztést hivatásszerűen műveljük, tulajdonképpen ma sem csinálunk egyebet, mint megkíséreljük egy olyan program valóraváltását, amelyet Verseghy már 1793-ban megfogalmazott.*"²¹

9. A **Proludium** új fejezetet nyit a magyar nyelvleírás és nyelvelmélet történetében, s egyúttal kezdetét jelenti Verseghy három évtizedes korszakalkotó nyelvészeti munkásságának.²²

Jegyzetek

- ² Rékasy Ildikó: Verseghy Ferenc-bibliográfia. Szolnok, 1994, 29.
- ² A latin nyelvű levelet hasonmás-kiadásban megjelentette Kaposvári Gyula: Verseghy Ferenc levele Porthan finn nyelvész professzornak. Szolnok, 1987. – Magyar fordítása: Verseghy Ferenc kiadatlan írásai III. kötet. Sajtó alá rendezte Fried István, szerkesztette Szurmay Ernő. Szolnok, 1987, 68-75.
- ³ Verseghy Ferenc levele az "Erdélyi Tudós Társasághoz". Közölte Jancsó Elemér. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1960, 373.
- ⁴ Verseghy Ferenc Kazinczynak. Budánn 29. nov. 1803. = Kazinczy Ferenc levelezése. Huszonkettedik kötet, kiadta Harsányi István. Bp., 1927, 68. – Verseghy Ferenc Kazinczynak. Budánn April 9. 1804. = Kazinczy Ferenc levelezése. Huszonharmadik kötet, kiadta Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára. Bp., 1960, 75.
- ⁵ Thienemann Tivadar: Német és magyar nyelvújító törekvések. Bp., 1912, 4.
- ⁶ Thienemann 1912, 4-5.

⁷ E tekintetben is megerősítette öt Adelung állásfoglalása, amely szerint: "ist das erste Grundgesetz für die Schrift aller Sprachen: schreib, wie du sprichst." Adelung, J.Ch.: Deutsche Sprachlehre, 1792, 511.

⁸ Az eredetiben: "Grammaticus quippe non dominus linguae, sed interpres tantum ejusdem est, atque naevos hujusmodi neutiquam reformare, ac reformatos toti nationi imponere, sed indicare solummodo potest." (50.§.)

Adelung szövege pedig így szól: "Der Sprachlehrer ist nicht Gesetzgeber der Nation, sondern nur Sammler und Herausgeber der von ihr gemachte Gesetze, ihr Sprecher und der Dollmetscher ihrer Gesinnungen. Er entscheidet nie sondern sammelt nur die entscheidenden Stimmen der Meisten." – Adelung, J.Ch.: Unständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache, 1782, 113.114. Idézi Telegdi Zsigmond: Ein früher Versuch, die ungarische Morphologie systematisch aufzubauen, Gépirat 1993/1994. Dr. Jeremiás Évának köszönöm, hogy rendelkezésemre bocsátotta a gépiratot.

⁹ "Ich habe mich bemühet, das Wesen der deutschen Sprache in ihr selbst aufzubauen, und daraus ist denn auch die Einrichtung der gegenwertigen Sprachlehre entstanden, dagegen andere immer noch Copien der Lateinischen sind." Adelung 1792, 3. (sztl.1.) – Magyar Fordítása: Telegdi Zsigmond: A magyar morfológia szisztematikus felépítésének egy korai kísérlete, Gépirat 1994 (vö. Telegdi

1993/1994). Dr. Har-matta Jánosnak köszönöm, hogy volt szíves rendelkezésemre bocsátani a gépiratot.

- ¹⁰ Verseghy bizonyára ismerte Komáromi Csipkés György grammatikáját, amelyben a szerző a XVII. század közepén közismert nézetként nyilatkozott arról az álláspontról, hogy a nyelvek kétfélék, keletiek és nyugatiak, és hogy a magyar az előbbiekhöz tartozik. L.: CorpGr. = A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig. Kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1866, 341. Vö. Telegdi 1993/1994. és 1994.
- ¹¹ Antal László: A magyar esetrendszer. Bp., 1961, 104-105. Uő.: Egy új magyar nyelvtan felé. Bp., 1977, 52-55.
- ¹² Kiefer Ferenc : A magyar főnév esetei. Magyar Nyelv 1987, 481-486.
- ¹³ Verseghy figyelmét e vonatkozásban is Adelung kelthette fel, aki hasonlóképpen bírálta a német nyelvtanokat:
"Allein, weil alle Deutsche Sprachlehren die Lateinische zum Muster genommen, so hat man auch das Lateinische Verbum zu Grunde gelegt, und die deutsche Conjugation darnach vorgetragen, und so hat man dann im Deutschen ein Passivum, ein Tempus perfectum, plusquamperfectum, futurum u.s.w. bekommen, wovon die Deutsche Sprache eigentlich nicht weiss."
Adelung 1782, I., 761. Idézi Thienemann 1912, 33.

- ¹⁴ Krausz Sámuel: Versegly Ferenc mint héber nyelvtudós. Egyetemes Philologiai Közöny 1899, 214-226.
- ¹⁵ Minderről részletesebben Telegdi 1993/1994 és 1994.
- ¹⁶ Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp., 1960, 268.
- ¹⁷ *"Az íkes igék, ill. az íkes ragozás kérdését összegező mérleg azt mutatja tehát, hogy az íkes ragozás mint rendszer már nem él, csak íkes igék vannak, de ezeknek ragozásában is kettős alakok használatosak. A jelentő mód jelen idejének 3. személyű jellegzetes -ik toldálékn kívül az 1. személy és 3. személy őrzi még leginkább az íkes rendszer nyomát. A keve-redés eredményeként mai nyelvünkben – az -ik végződés megőrzése mellett – az íktelen ragozás lett az uralkodó, s az eredeti, szabályos rendszerében felbomlott, szerepét veszített íkes ragozás erősen visszaszorult az élőbeszédben, a köznyelvben, s voltaképpen stílári eszközé lett: a választékos stílus, az irodalmiság tartozéka, némi régies ízzel."* Nyelvművelő Kézikönyv. Első kötet. Szerkesztő Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Bp., 1980, 1013. - *"A beszélt nyelv ma már nemigen tesz különbséget egyes szám első személyben az íkes igék és a szabályos (íktelen) igék között, tehát mászok/mászom, eszek/eszem. A szabálytalan paradigma ebben az esetben is kezd a szabályoshoz igazodni."* É.Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: Új magyar nyelvtan. Bp., 1998, 219.

- ¹⁸ A kérdés filológiai hátterére l. Szauder József: Verseghy és Herder. = A romantika útján. Bp., 1961. 144-146.
- ¹⁹ Gáldi László: A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp., 1957, 132.
- ²⁰ Részletes elemzését l. Gáldi, i.m. 132-135.
- ²¹ Gáldi László: Verseghy, a szótáriró. Magyar Nyelvőr 1957, 262.
- ²² A Proludium egyszer jelent meg, 1793-ban. Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban lévő címlapjának hibás olvasata következtében szerepel tévesen az alábbi kézikönyvekben egy 1798-i második kiadás: Magyarország bibliographiája 1712-1860. VII. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712-1860. c. művéhez. Bp., 1989, 550. – Rékasy Ildikó: Verseghy Ferenc-bibliográfia. Szolnok, 1994, 35.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető	5
Bevezetés a magyar nyelv törvényeibe	9
A magyar nyelv általában mint nyelv	9
A magyar mint keleti nyelv	35
A magyar mint nemzeti nyelv	59
Utószó	77
Jegyzetek	91

